

2021-03

jaargang 52
nummer 03
april 2021

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Midden in het onbewoonbare
Besnijdenis is geen medische behandeling
Vaticaan laat weer zijn ware gezicht zien

Theepot in de ruimte
Wat gaat er mis op het laatst?
Lale Gül, inspiratie voor jonge onderdrukte moslims

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2514 JH Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20.00 - 22.00 u., inloos van 19.00 u.
toeslag € 3,00
frankjes voor eigen rekening

**Tijdelijk helaas geen Verlichtingsborrels
i.v.m. de coronamaatregelen**

Kijk altijd op de website
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voor: foto van Masaaki Komori op Unsplash

Achter:

1. The Morgan Library and Museum in New York, foto van Susan Yin op Unsplash
2. Nationale Tsjechische Bibliotheek in Praag, wetenschapsafdeling, gevestigd in het Clementinum, een voormalig Jezuïetencollege; foto van Jonathan Francisca op Unsplash

De Vrijdenker

jaargang 52 • nummer 03 • april 2021

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker/Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie/Bestuur</i>	2
Voorwoord	<i>Sicco Polders</i>	3
Humanistisch Verbond bestaat 75 jaar	<i>Redactie</i>	3
Theepot in de ruimte	<i>René van Elst</i>	4
Paulos, Paas en Peels	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	8
Het Vaticaan laat weer zijn ware gezicht zien	<i>Maarten Gorter</i>	10
<i>Midden in het onbewoonbare</i>	<i>Floris van den Berg</i>	12
Besnijdenis is geen medische behandeling	<i>Anton van Hooff</i>	15
Crypto-ongelovige, kom te voorschijn! (6)	<i>Anton Mullink</i>	16
Wat gaat er mis op het laatst?	<i>Albert Mulder</i>	20
Een Republikeins parlements lid in North Dakota diende een absoluut krankzinnige anti-LGBTQ-wet in	<i>Hemant Mehta</i>	24
Reïncarnatie en Wetenschap	<i>Harry Ansems</i>	26
Lale Gül. Een inspiratie voor jonge onderdrukten	<i>Bart Collard</i>	29
Terzijde, Censuur-21	<i>Sicco Polders</i>	31
De auteurs van dit nummer/Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	32

COLOFON De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar
verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de
vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – eindredacteur
Raymond van Es
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Sicco Polders – hoofdredacteur
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Postadres:

De Vrije Gedachte,
Kerkstraat 64A, 1687 AS Wognum
tel. 06-18295049

E-mail: redactie@devrijegedachte.nl

Website: devrijegedachte.nl

IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op
het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b.
digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

*De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door
auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of
gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven.
De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de
verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.*

INFORMATIE De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad.**

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jaap van Dijk – secretaris
Jacques Honkoop – penningmeester / vice-voorzitter
Leon Houtzager (a.i.)
Fabian van Langevelde

Van Langevelde - Bakker - Houtzager - van Dijk - Honkoop

Postadres:

De Vrije Gedachte,
Kerkstraat 64A, 1687 AS Wognum
tel. 06-18295049

E-mail: info@devrijegedachte.nl

IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie hiernaast in de Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:* www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina:*
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte>

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.
Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen
€ 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!
Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te
vermelden.

Voorwoord

We leven in een onvrij land. En dan doel ik niet op de vrijheidsbeperkende coronamaatregelen, die toch hopelijk ooit een keer worden opgeheven. Nu zult u wellicht denken: ik mag toch gaan en staan waar ik wil en zeggen wat me bevalt. Maar dan vergist u zich. U mag zich vrij verplaatsen, maar niet onbespied, zowel niet in de openbare ruimte als digitaal. En zeggen wat u wil, is niet ongevaarlijk, want dreigementen na onwelgevallige meningen of visies zijn alomtegenwoordig. Sigrid Kaag krijgt eenmaal per vijftien minuten een haatbericht, Geert Wilders weet allang niet meer wat vrij leven is, en menig wethouder staat bloot aan doodsb bedreigingen. Een angstcultuur overheerst en die verlamt het debat en de politieke daadkracht. Ook andere sectoren liggen in een houdgreep. Neem de censuurpolitie binnen de kunst en aan de universiteiten. Vooral het geschreven woord is het slachtoffer van deze verontrustende tendensen. Zowel de progressieven met hun onverbiddelijke morele meetlat als de fundamentalistische religiedwepers, zijn hier debet aan. Zie bijvoorbeeld de recente ophef rondom het boek van Lale Gül. Haar boek *Ik ga leven* leidde tot een storm van verontwaardiging, bedreigingen en noodzakelijke bescherming voor de auteur.

Dit alles was geen belangrijk thema de afgelopen verkiezingen. Maar dat had het wel moeten zijn, want het verlies aan vrijheid raakt ons allemaal en is een catastrofale ontwikkeling voor een democratische samenleving. Daarom in dit voorwoord geen overzicht van de inhoud van *De Vrijdenker*, maar een oproep. Of u nu zichzelf schaart onder het banier van de vrijdenkers of losstaat van iedere vereniging: laat u niet knechten. Politici die zich de mond niet laten snoeren, schrijvers die niet buigen voor hun tirannieke omgeving, en al die anderen die weigeren te buigen voor de terreur van de intolerantie, zijn de helden van deze tijd. Laten we ze koesteren en beschermen want het worden er steeds minder. Kortom, strijd voor de vrije gedachte.

Sicco Polders - hoofdredacteur

Humanistisch Verbond bestaat 75-jaar

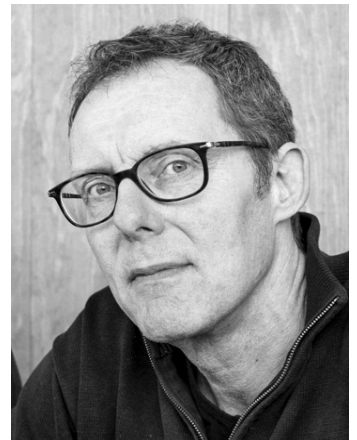
In 2021 bestaat het Humanistisch Verbond 75 jaar. Al sinds 1946 zijn zij een organisatie in Nederland die opkomt voor een vrije en humane samenleving. Deze mijlpaal vieren ze groots en het hele jaar door.

Vrijdenken en Vrijdenkers Tentoonstelling

75 jaar geleden werd het Humanistisch Verbond opgericht in Amsterdam. Een goed moment om aandacht te besteden aan de vrijdenkerstraditie van Amsterdam. Wie waren de vrijdenkers? Wat is de huidige positie van vrijdenkers? Zowel binnen als buiten geloofsstromingen. In samenwerking met het Amsterdam Museum en de Universiteit voor Humanistiek zal een gelaagde en aantrekkelijke tentoonstelling worden gemaakt waarin historische verhalen en objecten rondom vrijdenken in de afgelopen eeuwen verweven zijn met vrijdenkers van nu. De tentoonstelling gaat van start in september 2021. Vrijdenkers, vierdelige documentaire door omroep Human. Informatie volgt later.

Fietstocht Vrijheid van Amsterdam

Spinoza schreef al in de zeventiende eeuw dat het onmogelijk is om de mens niet als onderdeel van de natuur te zien. Vanaf april 2021 memoreren we zijn onafhankelijk denken via een fietstocht door Amsterdam. De tocht leidt langs speciaal ontworpen banken van recycled plastic die in stadsnatuur staan. Op de banken luister je naar biologen van Artis die vertellen over het leven van dieren en planten in de omgeving. Daarna komen wetenschappers aan het woord die vanuit hun vakgebied en vanuit hun eigen menszijn nadenken over de plaats van de mens in de natuur. De tocht start in het centrum van Amsterdam en eindigt in het Nelson Mandela park in de Bijlmer en is ontwikkeld door het Humanistisch Verbond en de Vrijheid van Amsterdam. De fietstocht is een vervolg op de stoeptegels over zeventiende-eeuwse denkers die vorig jaar in het centrum van Amsterdam zijn geplaatst. <https://www.vrijheidvanamsterdam.nl/>

Theepot in de ruimte

René van Elst

Het bedrijf van Elon Musk heeft in 2018 een Tesla auto in een baan om de zon gebracht als ballast bij de test van een krachtige nieuwe raket. De auto draait in een baan tussen de banen van de Aarde en Mars, die zodanig elliptisch is dat de baan van Mars regelmatig wordt gekruist. Tenminste... op basis van wat ik hierover vernomen heb uit de media, neem ik aan dat dit allemaal zo is. Dat ik er geen noemenswaardige twijfels over heb, komt ook doordat ik weet dat vrachtjes van dat kaliber al sinds de jaren '60 de ruimte in kunnen worden geschoten. Het gaat om iets dat onwaarschijnlijk noch onmogelijk is. Maar ik geef toe dat ik ook dat alleen maar weet uit berichtgeving in de media. Mijn kennis is gebaseerd op door anderen verstrekte informatie; informatie kan nu eenmaal foutief of gefingeerd of getruceerd zijn. Zo redenerend kan ik de hele wereld, voorzover ik die niet persoonlijk ervaar, in twijfel trekken. Maar de informatie die mij bereikt over een onderwerp als ruimtevaart is consistent, ook al komt ze uit diverse bronnen, en er zit een lijn in die ik heb kunnen volgen sinds ik me er als jongetje van een jaar of negen of tien voor ging interesseren. Ik kan het niet bewijzen, maar ik 'geloof' dat er een Tesla om de zon draait; beter gezegd, ik neem het aan, want ik zie geen reden om aan te nemen dat het niet zo is. Ik zou me echter kunnen voorstellen dat ooit iemand die iets hoort over een Tesla in een baan om de Zon, dat weigert te geloven. Nog beter kan ik me voorstellen dat iemand in 1952 een voorspelling van die strekking niet serieus zou hebben genomen.

Het jaartal 1952 noem ik niet zomaar; in dat jaar schreef de Engelse filosoof Bertrand Russell (1872-1970) een artikel *Is there a God?* dat bestemd was voor het tijdschrift *Illustrated*, maar nooit geplaatst is. In dat artikel besteedde hij onder meer aandacht aan het bewijzen van de waarheid of onwaarheid van informatie, in het bijzonder aan de vraag bij wie de bewijslast ligt. Hij voerde daarin het intussen wijd en zijd bekende – zeker bij vrijdenkers – theepot-argument aan, waarin gesproken wordt over een theepot in een baan om de zon. U kunt het Engelstalige artikel lezen als pdf-bestand op <https://www.naturalthinker.net/trl/texts/Russell,Bertrand/Religion/Bertrand%20Russell%20-%20Is%20There%20a%20-God.pdf>.

Ik geef hier de vertaling van het theepot-gedeelte waaraan ik aandacht wil besteden.

Veel orthodoxe mensen doen het voorkomen alsof het aan de skeptici zou zijn om bewijs te leveren tegen geopenbaarde dogma's in plaats van dat dogmatici ze zouden moeten bewijzen. Dat is uiteraard een misvatting. Als ik zou stellen dat er tussen de Aarde

en Mars een porseleinen theepot in een ellipsvormige baan rond de zon draait, dan zou niemand het tegendeel kunnen bewijzen als ik er bij zou zeggen dat de theepot te klein is om gezien te worden, zelfs als onze sterkste telescopen gebruikt zouden worden. Als ik dan zou zeggen dat, aangezien het tegendeel van mijn stelling niet bewezen kan worden, het een onaanvaardbare miskenning van het menselijk verstand zou zijn om aan mijn stelling te twijfelen, dan zou iedereen me voor gek verklaren. Maar als het bestaan van deze theepot erkend zou worden in oeroude boeken, wanneer het elke zondag als de heilige waarheid wordt aangeleerd en kinderen ermee op school geïnctrineerd zouden worden, dan zou afzien van geloof in zijn bestaan een teken van excentriciteit worden en zou iemand die twijfelt in een verlicht tijdperk naar een psychiater worden gestuurd, of in een eerdere tijd aan de Inquisitie uitgeleverd worden. Het is gebruikelijk om te veronderstellen dat als een geloof wijdverbreid is, er iets redelijks in moet zitten. Ik denk niet dat die mening gehuldigd kan worden door wie dan ook die de geschiedenis heeft bestudeerd. (...) Ik weet niet, beste lezer, wat uw overtuigingen zijn, maar wat ze ook mogen zijn, u moet toegeven dat negen tiende van de overtuigingen van negen tiende van de mensheid totaal irrationeel is. De overtuigingen in kwestie zijn natuurlijk die welke u niet bezit. Ik kan het dan ook niet aanmatigend vinden om te twijfelen aan iets wat al lang als waar wordt beschouwd, vooral wanneer die mening alleen in bepaalde geografische regio's opgeld heeft gedaan, zoals het geval is met alle theologische meningen.

De Tesla als mini-planeetje laat zien dat zoiets kleins als een theepot in een baan brengen tussen de Aarde en Mars tegenwoordig een koud – evengoed nog wel duur – kunstje zou zijn. Natuurlijk ging het Russell niet om de precieze aard van het object; ik ga ervan uit dat hij gewoon iets onwaarschijns als voorbeeld wilde noemen en dat hij geïnspireerd werd doordat zijn huishoudster (*a courteous middle-aged woman*^[1]) hem juist op dat moment de *afternoon tea* serveerde. Ongeveer zoals Newton door het vallen van een appel geïnspireerd zou zijn tot het uitwerken van zijn zwaartekrachtswet. Toch is er commentaar gekomen op deze keuze voor een simpel, door mensen gemaakt object; daar kom ik op terug.

Zoals gezegd gaat het theepot-argument over de bewijslast inzake beweringen. Russell doelt daarmee speciaal op beweringen over het bestaan van God; dat is immers het onderwerp van zijn artikel. Als we, daarvan uitgaand, de bovenstaande passage uit het artikel ontleden en 'vertalen', vinden we het volgende.

- Een bewering over het bestaan van een niet waarneembare God kan niet weerlegd worden. Vraag dus niet aan de skeptici om bewijs te leveren tegen dat bestaan; het is aan degenen die de bewering doen om de juistheid ervan te bewijzen.

- Dat het geloof in ons verlichte tijdperk ondanks gebrek aan bewijs niet uitsterft, komt door de wijze waarop het wordt gepropageerd, waarbij kinderen ermee worden geïndoctrineerd.
- Dat geloof wijdverbreid is, wil niet zeggen dat er iets redelijks in zit. Het grootste deel van de overtuigingen van de mensheid is irrationeel.

Vrijdenkers vinden hier geen verrassingen in.

Kritische overwegingen

Het ligt voor de hand dat het *niet* bestaan van iets niet door waarneming bevestigd kan worden. Iets wat niet bestaat kun je niet waarnemen, ook niet in de vorm van een of andere holte in de werkelijkheid. Je kunt in principe wel vaststellen dat een welomschreven object zich niet in een bepaalde ruimte bevindt, maar als het object volgens zijn omschrijving niet waarneembaar is, kun je zelfs dat niet. Over de onbewijsbaarheid van niet bestaan heb ik geschreven in De Vrijdenker 2019-10. Daarbij aanhakend stel ik, dat wij atheïsten, als het punt ter sprake komt, gewoon moeten zeggen dat wij geen behoefte hebben aan een concreet bewijs voor het niet bestaan van God. Als gelovigen zonder concreet bewijs hun beweringen kunnen en mogen doen, geldt dat ook voor ons. En we moeten verwijzen naar het ontbreken van concrete gevolgen die Gods bestaan logischerwijs zou moeten hebben; dit laatste is aangevoerd door Victor Stenger.

In het navolgende besteed ik aandacht aan een aantal – meest afkeurende – commentaren die op het Theepot-argument gegeven zijn op de website Quora (www.quora.com; speciaal <https://www.quora.com/Is-the-Russells-Teapot-Argument-philosophically-valid>), waar men vragen kan indienen en door (echte of zelfverklaarde) deskundigen beantwoord kan krijgen over van alles en nog wat.

Appels en peren

Een bezwaar van gelovige zijde dat je van verre kunt zien aankomen, is dat Russell '*compares apples and oranges*'.

James Fennell bekijkt het pantheïstisch; hij schrijft dat het probleem met het theepot-argument is dat daarin wordt aangenomen dat we God als een ding (*as something*) moeten opvatten in plaats van als alles (*as everything*) en het bestaan van alles, dat overal is, vereist geen geloof.

Nathan Ketsdever windt geen doekjes om zijn christen-zijn; hij schrijft dat het theepot-argument op zijn best geldig is als het om bijvoorbeeld de Griekse goden gaat, maar dat het de aard van de christelijke God en de God van de Bijbel volledig miskent en dat elk argument voor de God van het christendom een direct antwoord op 'de theepot' is. Ongetwijfeld ziet hij veel argumenten voor zijn geloof van het soort dat ik verderop noem in de paragraaf "Bewijslast rust op de gelovige".

Russell (!) Lockyear (afgestudeerd in de filosofie) brengt het subtieler. Hij legt uit dat Russell een beroep doet op onze correcte intuïtie dat een *contingent thing*, dat wil zeggen een mogelijk, maar niet noodzakelijkerwijs bestaand ding, waarvan het bestaan van iets anders afhankelijk is, daar in de ruimte niet zomaar zou kunnen bestaan. Theepotten bestaan, maar het geloof in de *Teapot in Space* lijkt absurd omdat die pot te klein is om waargenomen te worden. Zijn bestaan kan dus niet geverifieerd worden. De vergelijking gaat mank volgens Lockyear, omdat God wordt geacht een noodzakelijk (bestaand) wezen te zijn en religies niet principieel onverifieerbaar zijn. De bevestiging van je geloof kan op een meer subtiel manier komen dan dat God in je woonkamer verschijnt. Zolang God zich op de een of andere manier aan ons kan manifesteren (*appear to us*) is hij in principe verifieerbaar. En religies zijn complexe geloofssystemen met allerlei andere elementen dan de godheid, die in principe verifieerbaar zijn.

Ik constateer dat Lockyear in zijn tekst, die veel langer is dan wat ik hier weergeef, religie wel filosofisch, als het ware van bovenaf, kan bekijken, maar zich er, als puntje bij paaltje komt, weer in onderdompelt.

Het bezwaar dat appels met peren worden vergeleken, begrijp ik wel. Het is moeilijk om in een discussie het beweerd bestaan van God te vergelijken met het verzonnen bestaan van iets anders, zoals kabouters of eenhoorns of de tandenfee of grote vuurspuwende, vliegende en Engels sprekende draken zoals Smaug^[2]. De atheïst staat hierbij altijd zwak, want God is in de ogen van de gelovigen nergens mee te vergelijken en zoals hij beschreven wordt, is dat ook zo.

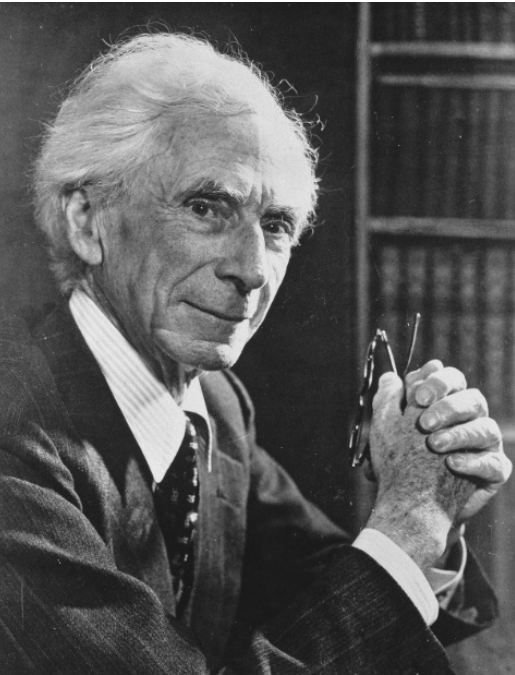
Een hiermee overlappend probleem is dat Russell de *Teapot in Space* geeft als een voorbeeld van iets heel onwaarschijnlijks. Dat de pot te klein is om waargenomen (geverifieerd) te worden, is niet het belangrijkste punt. Voor echte gelovigen is God echter juist zo ongeveer het minst onwaarschijnlijke dat

er is. God is voor hen een noodzakelijk bestaand wezen. Zijn bestaan staat voor hen vast, ook al wordt het niet met onze stoffelijke zintuigen waargenomen.

Bewijslast

Niet iedereen denkt hetzelfde over de bewijslast.

Paul Allen schrijft dat een bewijs dat iets niet bestaat (*proving a negative*) inderdaad niet mogelijk is,

Bertrand Russell

maar de atheïst is degene die zich volgens hem moet verantwoorden. Allen stelt dat het theepot-argument ten onrechte ervan uitgaat dat atheïsme het aangewezen startpunt is voor het menselijke redeneren over God, terwijl het grootste deel van de mensheid gelooft of heeft geloofd in een god of goden. "Geloof in het goddelijke is waartoe de menselijke rationaliteit ons van nature leidt. Daarom rust de bewijs-

last op de atheïst om uit te leggen waarom we de natuurlijke logische neigingen van onze geest en ons hart zouden moeten loochenen en waarom we atheïsme als de waarheid zouden moeten aanvaarden."

Wat Allen hier schrijft, komt in de buurt van het bekende argumentum ad populum, een redenatie waarbij een beroep wordt gedaan op de mening van de meerderheid (of van veel mensen) om te bewijzen dat een stelling waar is. Inderdaad is geloof wijdverbreid, maar dat wil niet zeggen dat het de natuurlijke toestand van de mens is. Wie in een ongelovig gezin opgroeit, heeft geen last van "geloof in het goddelijke", al komen latere bekeringen wel voor. En rationaliteit is toch wel het laatste wat tot religieus geloof leidt.

Van gelovige zijde wordt wel gevraagd waarom wij ongelovigen een probleem maken van de onwaarneembaarheid van God, terwijl wij toch bereid zijn het bestaan van allerlei dingen te erkennen die ook niet waarneembaar zijn (electronen worden wel eens als voorbeeld genoemd) of die we niet zelf hebben waargenomen (zoals de *Tesla in Space*). Er is wel enig verschil tussen God en electronen: God is een onstoffelijk, met *super powers* begiftigd personage uit een oeroud verhaal; twijfel aan het bestaan daarvan is heel gezond, maar er is sinds het onderzoek van Thomson (1897) geen enkele reden om aan

het bestaan van electronen te twijfelen. En dat ik geen reden zie om aan het bestaan van de *Tesla in Space* te twijfelen, heb ik hierboven al toegelicht.

De Engelse theoloog Andy Kaminsky heeft de vraag "Is Russell's theepot-argument filosofisch correct (*valid*)?" met ja beantwoord. Hij erkent dat de bewijslast rust op degene die een ongeverifieerde bewering doet. Hij ziet het als een goed argument voor skepticisme, maar voegt daaraan toe dat het niet echt iets zegt over het bestaan van de theepot in kwestie. Je hebt niet voldoende informatie om het bestaan van de theepot volledig van de hand te wijzen. Daar heeft Kaminsky gelijk in, maar het gaat Russell er vooral om dat de *Teapot in Space* onwaarschijnlijk en onwaarneembaar is en dat door de manier waarop levensovertuigingen worden doorgegeven en verspreid, hardnekkig geloof in de onwaarschijnlijkste ongeverifieerde en onverifieerbare beweringen kan blijven voortbestaan.

Patrick Wiley noemt het argument zwak omdat het iets ten tonele voert waarvoor geen bestaansbewijs is maar tegen het bestaan waarvan juist wel sterke argumenten kunnen worden aangevoerd. En inderdaad zijn er wel redenen te bedenken waarom het hoogst onwaarschijnlijk is dat er een theepot in een baan om de Zon is of kan zijn. Dat zijn redenen die ook door Alvin Plantinga zijn aangevoerd: er is niets bekend over landen die een theepot de ruimte in hebben geschoten en dat zou ook een veel te dure grap zijn^[3].

Naar mijn mening is dit geneuzel, dat niets afdoet aan Russell's argument, waarin het gaat om geloof in ongeverifieerde beweringen over onwaarschijnlijke dingen. Of de theepot als voorbeeld elke toets van kritiek kan doorstaan, is mijns inziens van weinig belang; het gaat om de boodschap. Wiley noemt als een betere claim een derde maan rond Mars, maar zo'n maan zou heel goed kunnen bestaan (overigens zou die al lang gevonden zijn); Russell heeft bewust voor iets onwaarschijnelijks gekozen om zijn punt mee te maken; hij vond de christelijke God net zo onwaarschijnlijk als zijn *Teapot in Space*. In Russell's tijd was het ondenkbaar dat men zou kunnen aantonen dat er wel of geen *Teapot in Space* was en misschien was het toen ook ondenkbaar dat men een theepot in zo'n baan om de zon zou kunnen brengen; in ieder geval was en is het onaannemelijk dat een theepot daar op natuurlijke wijze zou zijn ontstaan.

Eric Hawthorne schrijft in dezelfde geest dat er voor de theepot geen bewijs is; er is ook geen aanvaardbare wetenschappelijke theorie of hypothese die de aanwezigheid ervan verklaart en het is sowieso een hoogst onwaarschijnlijke configuratie van materie (als de pot niet door mensen gemaakt is). Hij vergelijkt dit met de "God hypothese", die is onwetenschappelijk, alleen al omdat God niet in verifieerbare termen is gedefinieerd, zodat niet bekend is wat een bewijs voor zijn bestaan zou zijn. Hawthorne

stelt daarom dat het voor de God-hypothese moeilijker is om iets van geloofwaardigheid langs rationele weg te bereiken dan voor de theepot-hypothese.

Bewijslast rust op de gelovige

Als het om het bestaan van God gaat, rust de bewijslast op de gelovigen. Voor ons ongelovigen is dat vanzelfsprekend. Hier duikt wel het probleem op, dat wij aan gelovigen, die stellen dat God niet waarneembaar is, eigenlijk helemaal niet kunnen vragen om een bewijs te leveren. Zij zeggen zelf dat zij niets waarneembaars kunnen presenteren (en wij verwachten er ook niets van, al was het maar om de simpele reden dat wij God als een product van de menselijke verbeelding beschouwen). De antwoorden van gelovigen draaien onvermijdelijk uit op woordenspelletjes, op verkeerd begrepen natuurkunde, op toekenning van religieuze betekenis aan gevoelens, fantasieën en droombeelden, of op verwijzing naar *circumstantial evidence* zoals de schoonheid en complexiteit van de schepping, of naar het bestaan van moraal, of naar de Bijbel als onbetwifelbaar bewijs van de goddelijke openbaring. En dan is er nog het 'argument' dat massa's mensen geloven en daar gelukkig mee zijn, dus....

In alle gevallen waarin het bestaansbewijs van iets niet te leveren is (of het nu om goden of planetaire theepotten gaat) is het van belang dat degene die de bewering doet, zo goed mogelijk uitlegt waarop hij zich baseert. Diegene moet aantonen dat hij niet maar iets verzint. Het is zinloos om te vragen naar concrete bewijzen voor het bestaan van God; even zinloos als vragen naar concrete bewijzen voor het niet bestaan van God. Ook de atheïst heeft geen andere keus – tenzij hij ervoor kiest om zijn mond te houden – dan in voorkomende gevallen zo goed mogelijk uit te leggen waarop hij zijn standpunt baseert.

Filosofie

Van Russell Lockyear heb ik al gezegd dat hij in staat lijkt om geloof van bovenaf te bekijken; dat moet hij als filosoof wel kunnen. Hij benadert het theepot-argument ook filosofisch-technisch – als ik dat zo mag noemen. Een aardig punt is dat hij het pastafarianisme, het Vliegend Spaghettimonster-'geloof' dus, een variant van het theepot-argument noemt. Op de eerder genoemde vraag of het theepot-argument *philosophically valid* is, antwoordt hij "nee", omdat validiteit een eigenschap is van deductieve argumenten.

Dit vereist denk ik wat toelichting. Een deductief argument is er een van het bekende soort met premissen en een conclusie. Zo'n argument wordt als valide beschouwd als het onmogelijk is dat de premissen waar zijn terwijl de conclusie onwaar is.

Lockyear wijst erop dat 'de theepot' geen deductief argument is en dus niet *philosophically valid* kan zijn. Het is een analogie; twee dingen worden met elkaar vergeleken. Het is eerder een inductief argument, waarin een conclusie wordt getrokken op basis van bepaalde informatie zonder dat van validiteit kan worden gesproken.

Tesla in Space

Ik sluit af met de frisse kijk op de zaak van Nikita Rogozin; hij noemt het argument slechte filosofie, irrationeel, logisch foutief en inproductief. Hij ziet het als het verzinnen van irrationele *bullshit* om te argumenteren tegen andere verzonnen *bullshit* en hij pleit voor een rationele benadering. Volgens hem is zowel het bestaan van de theepot als het bestaan van God falsifieerbaar. Er zijn geen natuurkundige verschijnselen bekend die zouden kunnen leiden tot het bestaan van een theepot in het bedoelde deel van de ruimte; dat moet voldoende bewijs zijn dat daar geen theepot is. En er is ook voldoende bewijs dat de God van de Bijbel niet bestaat, omdat het wetenschappelijk vaststaat dat de bijbelse schepping nooit heeft plaatsgevonden.

-----
[1] zie https://www.researchgate.net/publication/324388840_A_brief_visit_with_Bertrand_Russell

[2] in The Hobbit van J.R.R. Tolkien en in de gelijknamige filmtrilogie van Peter Jackson.

[3] https://en.wikipedia.org/wiki/Russell%27s_teapot

Paulos, Paas en Peels

Jan Willem Nienhuys

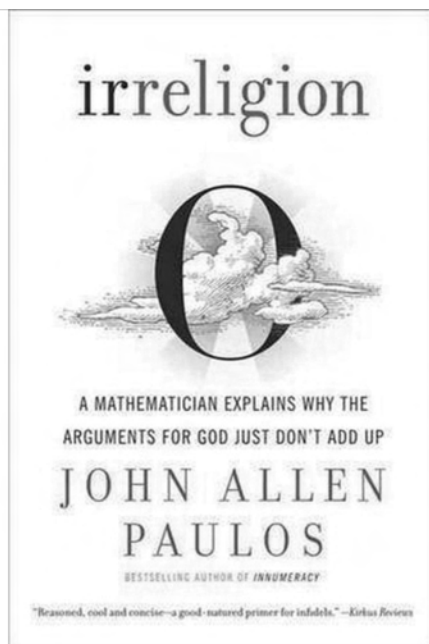
John Allen Paulos: *Irreligion* verscheen in 2008 en volgens mij is het nooit besproken in *De Vrijdenker* en ook nooit vertaald in het Nederlands. Paulos is een wiskundige die eerder (1988) schreef over de gevolgen van ongecijferdheid. Pieter Drenth noemt in *Geloof in de wetenschap* (2020) Paulos in een adem met religiecritici zoals Dawkins, Hitchens en Harris, en zwaait hem zelfs lof toe.

Paulos vat de meeste argumenten voor het bestaan van God samen, en legt uit waarom die volgens hem ondeugdelijk zijn. De pro-God argumenten kunnen ruwweg worden onderverdeeld in 'bewijzen' en gevoelsargumenten. De bewijzen zijn veelal van het type: dit snap ik niet, dus God heeft het gedaan.

In plaats van ze op te sommen, ga ik enkele ervan illustreren aan de hand van het boek van Stefan Paas en Rik Peels, *God bewijzen: argumenten voor en tegen geloven* (2013). P&P noemen voor zover ik kan nagaan Paulos nergens. Ze citeren wel uitgebreid auteurs als Herman Philipse, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Victor Stenger, Etienne Vermeersch en Frans de Waal. P&P bespreken pas in hoofdstuk 5 de klasieke godsbewijzen.

Eerste oorzaak

Ze beginnen daar met het 'eerste oorzaak'-bewijs. Onze dagelijkse ervaring zegt dat alles een oorzaak heeft, dus moet het universum ook een eerste oorzaak hebben. Die kennen we niet. Dus God. Ook Paulos begint hiermee, en hij merkt meteen op dat het argument inhoudt dat ook God dan een oorzaak moet hebben. Je zou ook kunnen zeggen dat als alles een oorzaak heeft, de keten van oorzaken nergens stopt als je teruggaat in de tijd. Tussen haakjes: serieuze theologen, door schade en schande wijs geworden, zijn niet meer geïnteresseerd in bewijzen voor het bestaan of niet-bestaan van God. P&P decreteren echter dat 'alles heeft een oorzaak' alleen voor gewone tastbare zaken geldt, maar niet voor God.

Volgens mij is er nog een punt dat gemeenlijk in deze discussies over de eerste oorzaak over het hoofd gezien wordt. Oorzaak en gevolg vormen geen keten, maar een zich snel vertakkende boom. Elke gebeurtenis heeft meerdere oorzaken en in veel gevallen speelt het toeval een grote rol. Elke gebeurtenis heeft ook meerdere gevolgen. Als je ver genoeg teruggaat in de tijd, is alles wat er toen gebeurde in het thans zichtbare deel van het heelal en misschien wel een groter gebied de 'oorzaak' van elke gebeurtenis nu. Onze natuurkunde heeft al een bewonderenswaardige prestatie geleverd door een redelijk samenhangend verhaal te produceren over de geschiedenis van het universum sinds de oerknal. Wat daarvoor kwam (als 'tijd' zoals wij die kennen toen een zinnig begrip was) weten we niet. Of de tamelijk ingewikkelde regels die sinds die tijd het gedrag van elementaire deeltjes beschrijven, uit veel simpeler wetten voortvloeien, is onbekend. Er is geen enkele reden om dit gat in onze kennis op te vullen met een god, laat staan met de God van de christenen.

Bewustzijn

P&P snappen niet wat bewustzijn is en hoe het functioneert. Dus God.

Het probleem met bewustzijn (voor P&P) is dat het volgens hen iets immaterieels is. 'Hoe kan het dat als je een bepaalde hoeveelheid materie samenraapt ... er opeens zoiets ontstaat als bewustzijn?' Een nonchalante manier om zowat vier miljard jaar evolutie te bagatelliseren. Als er een pure geest zoals God bestaat, is het veel meer voor de hand liggend dat die God mensen voorziet van bewustzijn, zeggen ze, met een miraculeus inzicht in wat eventuele goden zoal doen.

Het komt me voor dat bewustzijn zo mysterieus is omdat onze hersenen ons geen zintuiglijke indrukken verschaffen over hun eigen functioneren, net zo min als we onze eigen ogen zien en geen enkel idee hebben van alles wat er in ons hoofd gebeurt voordat er een stabiel beeld van onze omgeving door-dringt tot ons bewustzijn.

We zijn op het ogenblik zover dat we de werking van het zenuwstelsel van piepkleine wormpjes kunnen beginnen te modelleren. Die wormpjes^[1] bestaan uit ongeveer duizend cellen en ze hebben 20.000 genen. Hoe de pakweg honderd miljard zenuwcellen onder ons schedeldak in het algemeen werken, daar zijn we nog lang niet achter.

In wezen is dit bewustzijnsargument gebaseerd op subjectieve gevoelens. Paulos noemt drie argumenten van dit type: 1. ik voel gewoon dat God bestaat; 2. er moet toch meer zijn want anders zou de wereld zo deprimerend zijn; 3. alle wereldbeschouwingen zijn even waardevol, dus mijn godgeloof is ook waardevol. Het bewustzijnsargument noemt hij volgens mij niet.

P&P noemen wel religieuze ervaringen. Ze komen ook met een tegenargument: als je godservaringen van betrouwbare kennissen of beroemde heiligen gelooft, moet je dan ook de buurman geloven als die voelt dat hij contact heeft gehad met zijn overleden vader? Nee, zeggen P&P, die vlieger gaat niet op. Dode mensen leven niet, dat is zo klaar als een klontje, die kunnen dus niks doen. Maar een almachtige God kan alles – aldus P&P.

Stokpaardje

Hier moet u me toestaan even mijn stokpaardje te berijden. Het godge-loof is lang geleden ontstaan uit het geloof aan vooroudergeesten. Dat ging niet vanzelf. Daar waren medi-ums, toverdokters, die bij tegen-spoed de betrokkenen wijsmaakten dat ze de voorouders gunstig moesten stemmen. Met andere woorden, religie begon met buur-man of -vrouw die beroepsmatig met doden praatte. Om hun brood-winning en invloed te behouden gingen die mediums die geesten als steeds machtiger voorstellen en van alles bedenken om het geloof te stimu-leren, bijvoorbeeld misbruik maken van het feit dat wanhopige en on-zekere mensen zich aan strohalmen vastklampen. Het vuur van religie moet voortdurend worden opge-stookt, anders gaat het uit. In elk geval is de geschiedenis van het christen-dom een lang uit-gesponnen drama waarin de priesters – oorspronkelijk een soort boekhou-ders of managers – en meer speciaal de bisschoppen en nog meer speciaal de bisschop van Rome en zijn entourage, zich voortdurend meer macht, rijkdom en aanzien verschaften.

P&P beginnen trouwens hun werk met de verrassende visie dat godsgeloof eigenlijk helemaal niet verdedigd hoeft te worden, want vrijwel iedereen doet het. De be-wijslast zou bij de ongelovigen lig-gen. Dat is een argument dat Paulos helemaal gemist heeft (net als trou-wens P&P's argument dat religie toch zo gezond is). Als de medici op die manier waren omgegaan met de methode van aderlaten bij elk ge-zondheidsprobleem, zouden ze nu nog steeds bij alle zieken bloed af-tappen. Het is wel een merkwaardi-ge opvatting als men enkele pagi-na's verderop de vraag naar de oor-sprong van het universum zo urgent vindt, dat daar iets over gezegd moet worden. Zouden P&P dan om te beginnen niet eens nagaan wat de

oorzaak is van het geloof in onzicht-bare mensen, en belangrijker, wie of wat al die geloven in stand houdt en zelfs uitbreidt met allerlei bizarre elementen?

Fijnafstemming

Een van de raadsels van de kosmo-logie is dat diverse natuurconstanten waarden hebben die tamelijk nauw luisteren. Met iets andere waarden zouden er geen sterren of verschil-lende atomen kunnen ontstaan, zou het universum snel ophouden met uitdijen, kortom zou het universum zoals wij dat kennen er totaal anders

John Allen Paulos

uitzien. Er zijn tal van argumenten van dit type, en Paulos behandelt ze als tweede in zijn lijst. Ruim twee eeuwen geleden was de levende na-tuur onderwerp van eenzelfde soort verwondering. Daar is alleen nog maar amateuristisch gesputter van over van mensen die laatste paar evolutiepuzzeltjes voor zo onoplos-baar houden dat God het wel gedaan moet hebben.

Al die argumenten zijn verge-lijkbaar met het gevoel van een lote-rijwinnaar: de kans om te winnen is zo klein, er moet wel een bedoe-ling achter zitten dat ik de hoofd-prijs gewonnen heb. Bij een loterij weten we nog hoe het kansmecha-nisme werkt, maar bij het univer-sum weten we helemaal niet of er wel een kansmechanisme is. In plaats van te zeggen 'we weten het niet', scheppen P&P op dat zij een verklaring hebben (één God) die een stuk eenvoudiger is dan een theorie die buitengewoon speculatief is en

die aanneemt dat er wel 10 tot de macht 500 universa bestaan. H. L. Mencken schreef in de context van religieuze verklaringen in 1920: Voor elk menselijk probleem is er altijd een welbekende oplossing: simpel, plausibel en fout.

Wonderen

Dat die natuurconstanten zo mooi samenwerken, zou je een wonder kunnen noemen, net als de eerste de beste paardenbloem trouwens, maar doorgaans gaat het bij wonderen om wonderbaarlijke genezingen van ge-lovigen. Het belangrijkste wonder

van het christen-dom is de verrijze-nis van Jezus uit de doden. Als dat niet waar is, dan is het hele christelijke ge-loof waardeloos, schreef de apostel Paulus al (1 Cor. 15:14). Het pro-bleem met wonde-ren is natuurlijk dat we zelden direct met wonderen te maken hebben, maar met verhalen van derden. Dan adviseert de filo-soof Hume ons om na te gaan welk van twee dingen

het meest aannemelijk is: het is ge-beurd zoals verteld, of het is *fake news*. Omdat liegen en bedriegen vaak voorkomen bij religieus gemo-tiveerden, wint de tweede optie meestal. Doden die tot leven komen zijn niet eens zo uitzonderlijk als wonderverhaal. De zogeheten Lijk-wade van Cadouin dook in het be-gin van de dertiende eeuw in Frank-rijk op. Pas in 1933 realiseerde men zich dat in de decoraties aan de uit-einden in feite de naam (in Koefisch schrift) van een kalief uit Cairo in de elfde eeuw te lezen was. Van deze lijkwade werd gezegd dat die zeker zestig personen uit de dood had opgewekt.

Paulos rangschikt dit type argu-ment ook onder subjectieve argu-menten. Als bidden tot overledene X gevolgd wordt door genezing van ziekte Y, dan kan dat voor betrokke-ne natuurlijk aangrijpend zijn, maar zelfs als het medisch gesproken on-gewoon is, dan nog is er geen reden voor buitenstaanders om te denken

dat overledene X hier de hand in heeft gehad en al helemaal niet dat niet X, maar God het heeft gedaan – uiteraard nadat Hij zelf ziekte Y had veroorzaakt!

Anselmus

P&P presenteren als laatste het zogeheten ontologisch argument, afkomstig van Anselmus. Paulos rangschikt het onder de klassieke argumenten. Ik heb er al eerder over geschreven, daarom zal ik kort zijn. Anselmus gaf een 'definitie' van God, en redeneerde dat 'bestaan' volgt uit de definitie, en Presto! Dat kan ik nog korter: 'God is per definitie de eeuwig bestaande. Presto!' Anselmus had verzuimd aan te tonen dat de definitie vrij was van dubbelzinnigheden en niet tot strijdigheden aanleiding gaf. De standaardmethode is dan dat je laat zien

dat er iets niet-triviaals bestaat dat aan de definitie voldoet. Paulos spreekt dan ook terecht over 'logische abracadabra'.

Je kunt natuurlijk wel proberen een wereldbeschouwing wiskundig in elkaar te zetten. Dat heeft Spinoza gedaan (niet bij P&P), en die kwam uit op God=Natuur. Anselmus, Spinoza en anderen 'bewijzen' het bestaan van God door een eigen definitie (andere mogelijkheden: 'God is Liefde' of 'Iets'). Al deze zelfbedachte goden hebben hetzelfde na-deel als allerlei andere 'bewezen' goden: waarom zouden die nu juist de god van het christendom zijn? Over wonderen gesproken: is het niet wonderbaarlijk dat de wiskunde zo goed werkt om de wereld, speciaal de natuurkundige aspecten van de wereld te beschrijven? Nooit zul je zien dat apologeten hieruit concluderen dat God een wiskundige is en dat wiskunde dus de enig zinnige vorm van theologie is. Het is overigens wel zo dat, althans in de VS, van alle wetenschappers de wiskundigen het meest (ca. 1 op 7) godgelovig zijn.

De rechtvaardiging van God

P&P bespreken ook een aantal 'bewijzen' dat God niet bestaat en waarom die niet deugen. Het sterkste argument dateert al van ver voor het begin van onze jaartelling: als God alwetend, almachtig én algoed is, waar komt dan het lijden van-

daan? Hoe is het gedrag van God te rechtvaardigen? In essentie komen P&P dan opeens met het ondoordringelijkheids-argument. Paulos bespreekt dit bij 'moraal': overal in de wereld hebben mensen dezelfde moraal. Dat is te toevallig om vanzelf te gebeuren. Dus God. Maar heeft God zelf wel enige moraal als hij het lijden op zo'n royale schaal toelaat?

Ik betoogde al dat de georganiseerde religies zijn geëvolueerd uit pogingen de tegenspoed van afzonderlijke klanten van de stamsjamaan te verklaren uit ontevredenheid van vooroudergeesten of iets dergelijks. Bij de Grieken en de Romeinen waren de goden al een stuk verhevener en machtiger, maar ook zo grillig en onvoorspelbaar dat je ze maar beter te vriend kon houden met een offer op zijn tijd. In het christelijk geloof zijn beide kenmerken: verhevenheid en onbegrijpelijkheid tot het absurde uiterste gedreven. De kerkleiders hebben zich als het ware in de hoek geschilderd. De godgelovigen pretenderen dat ze van alles en nog wat van God weten, wat die wil en wat die gedaan heeft, doet en gaat doen, maar zo gauw als ze bij een tegenspraak komen, geven ze niet thuis. Hoe anders dan in de echte wetenschap: daar heeft een idee afgedaan als het tot strijdigheden leidt.

-----
[1] Caenorhabditis elegans (noot van de redactie)

Het Vaticaan laat weer zijn ware gezicht zien

Maarten Gorter

Al jaren stoor ik mij aan de berichten die soms in de media verschijnen over paus Franciscus dat hij "tolerant" naar homoseksuelen zou zijn. Dit is gebaseerd op een mythe en komt voornamelijk voort uit de nogal vreemde Italiaanse traditie van parafraseren.

Vaak nemen media in Nederland klakkeloos berichten uit Italië over dat de paus iets wel of niet zou hebben gezegd. Als we echter kijken naar de pauselijke berichten die het Vaticaan zelf naar buiten heeft gebracht de afgelopen jaren, dan blijkt dat we nog steeds te maken hebben met een man die sterk reactionaire denkbeelden heeft. Zo ook toen maart jongstleden het Vaticaan met een zo-gehe-

ten *Responsum ad dubium* (een antwoord op vraagstukken waar priesters en gelovigen over twijfelen) naar buiten bracht dat priesters geen homoseksuele koppels mogen zegenen. De paus heeft zijn goedkeuring aan dit bericht gegeven. Van de tekst van dit document word je niet vrolijk, met uitspraken als dat zegeningen van homoseksuele koppels tegen "Het plan van God" gaan, terwijl ook gesproken wordt over "homoseksuele neigingen" alsof het een aandoening is in plaats van geaardheid.

Verder schrijft het Vaticaan dat de kerk wel tegen "discriminatie" van homoseksuelen is. Dat zijn altijd nietszeggende uitspraken, want kerken in de zuidelijke

Rodrigo Duterte

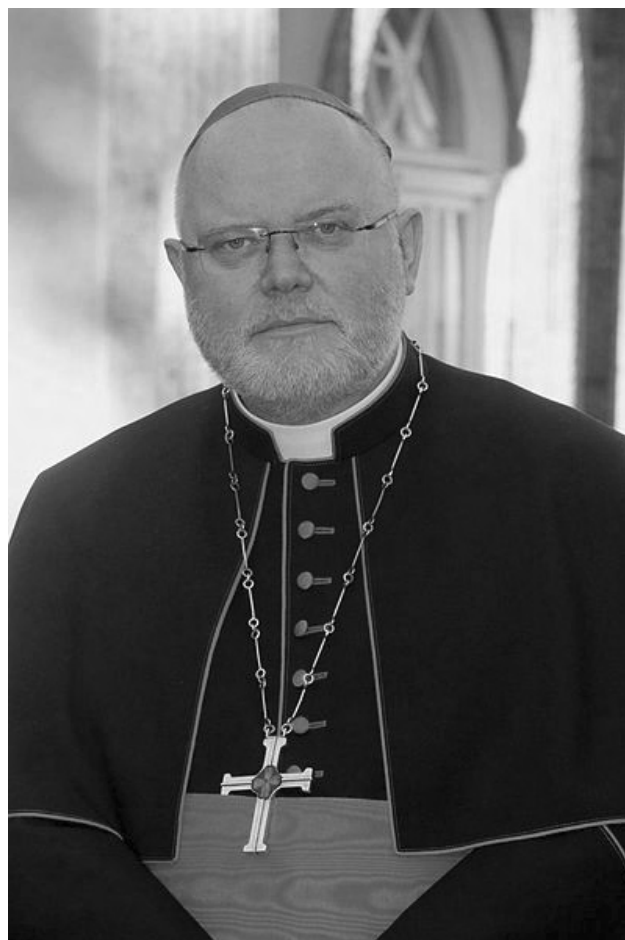
se landen erkennen het homohuwelijk, terwijl meer dan 80% daar katholiek is. Zelfs in de Filipijnen waar meer dan 80% katholiek is, heeft president Rodrigo Duterte zijn steun uitgesproken voor het homohuwelijk. Of de LGBT-beweging blij moet zijn met de steun van een president die graag op de foto gaat met een sniper in zijn hand en berucht is om zijn doodseskaders die al duizenden drugsdealers hebben vermoord, is natuurlijk maar de vraag. Er was trouwens wel één ding dat mij wel verbaasde, zelfs de als sterk conservatief bekend staande Duitse kardinaal Reinhard Marx heeft zijn steun uitgesproken voor het inzegenen van homoseksuele koppels. Had ik toch echt niet van hem verwacht, het kan natuurlijk zijn dat hij minder "opium van het volk" gebruikt, met zijn achternaam weet je het uiteraard maar nooit.

staten van de VS en in Zuid-Afrika beweerden in de jaren 50/60 ook tegen "discriminatie" van zwarten te zijn, maar ze waren wel voor rassenscheiding omdat dat "Het plan van God" was. Kennelijk kan je iedere vorm van discriminatie goedpraten als je je baseert op "Het plan van God". Het is natuurlijk ook makkelijk om te verwijzen naar een niet bestaand wezen en een daaraan opgehangen fantasieverhaal dat door mensen is geschreven om daar dan een hogere "status" aan te geven dan aan wetenschap of andere meningen.

Ik was zelf niet verbaasd dat het Vaticaan dit document naar buiten bracht, aangezien de paus wel vaker dit soort denkbepelden heeft gesteund. Vooral berucht was zijn poging toen hij hemel en aarde heeft bewogen, toen hij nog aartsbisschop van Argentinië was, om het homohuwelijk daar in 2010 tegen te houden, zonder succes overigens.

Ook heeft de paus een paar jaar geleden geklaagd over de "homo-lobby" rond het Vaticaan. Het begrip "homo-lobby" is een homofobe term die vooral in de VS door ultra-conservatieve christenen wordt gebruikt om homoseksuelen te demoniseren. Vergelijkbaar met hoe antisemieten spreken over een alles overheersende "Joden lobby" en met hoe - ironisch genoeg - in de 19e eeuw in de VS door de Ku Klux Klan over "Roman lobby" werd gesproken. Blijkbaar ontbreekt het de paus aan logica om in te zien dat er ooit op dezelfde manier haat werd gezaaid jegens katholieken als zij nu ook doen tegen homoseksuelen. Het omdraaien van eerst slachtoffer zijn naar dader worden is echter uiteraard niets nieuws bij christenen en ook andere religieuze groepen. Toen de Romeinen de christenen voor de leeuwen gooiden waren die christenen de slachtoffers, maar enkele eeuwen later gooiden zij zelf andersgelovigen op de brandstapel.

Om terug te komen op waar ik mee begon, de katholieke kerk heeft allang de strijd tegen het homohuwelijk verloren; vrijwel alle Zuid-Amerikaanse en Zuid-Europe-

Kardinaal Reinhard Marx

Midden in het onbewoonbare

Floris van den Berg

Soms kan één boek je visie op het geheel in een ander daglicht stellen.

Cyrille Offermans

Zo'n boek, zo'n oeuvre wil ik schrijven! Ik wil het boek schrijven dat lezers de ogen opent en hen op het spoor zet naar een betere wereld, naar een beter ik, naar een beter leven.

Ik zit op zolder voor het raam in de dakkapel. Het is een prachtige winterse dag in februari '73, een stralend blauwe en heldere lucht, er ligt sneeuw. Ik kijk uit over de achtertuinen van het woonblok. Het is sereen rustig. De lockdown is als een nationale meditatie. Zojuist gewandeld bij Rhijnauwen. Buiten was het snijdend koud. Dat maakt het des te aangenamer binnen. Ik heb een mok geurige *Earl Grey* thee en luister naar *Seven Days of Walking*. De powernap van twintig minuten heeft me goed gedaan. Vandaag verschijnt officieel mijn boek *De vrolijke naturist* en wordt de promotie-e-mail verzonden. Naast mij ligt het prachtige boek *Midden in het onbewoonbare* (2020) van Cyrille Offermans (1945) dat ik gisteravond heb uitgelezen. Met spijt. Hoewel het boek 605 dicht bedrukte pagina's telt vond ik het jammer om het uit te hebben. Maar nu verheug ik me erop om erover te gaan schrijven. Dan krijg ik er meer greep op, dan weet ik wat ik ervan vind en kan ik nog uitgebreid erin teruglezen, te beginnen met de gemarkeerde passages.

'Ik schrijf bij voorkeur, zoals in dit boek, kort proza, werk voor een dag, een paar dagen, hooguit een week; plannen voor de dagen erna heb ik nauwelijks of niet, ik vertrouw erop dat het leven ze in voldoende mate aanreikt. Maar 'er is alles in de wereld', verreweg het meeste blijft onaangeroerd en elke keuze voor wat kortstondig onderwerp van verhoogde aandacht wordt – want wat is schrijven anders dan een vorm van verhoogde aandacht, in de hoop iets meer van 'alles' te begrijpen – is arbitrair.' (p. 325)

Antispecialisme

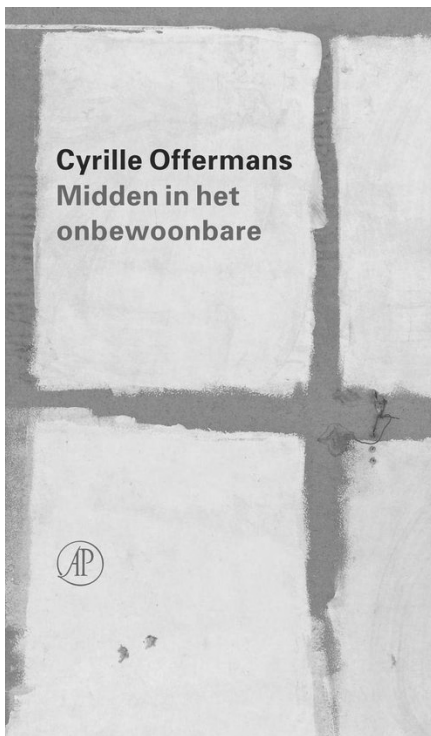
Midden in het onbewoonbare is een vervolg op *Een iets beschuttere plek misschien* (2018), zijn journaal over 2017, dat eveneens uitgegeven is in de serie privédoein van de Arbeiderspers.

Offermans schrijft: 'Ik zit hier nog altijd vanaf een uur of negen, tien ook wel, op dezelfde plek in dezelfde ruimte, zeer tot mijn genoegen.' (p. 211) Vandaar dat hij zijn gewoonte continueerde om uitgebreid dagboek te schrijven, reflecterend op het nieuws en dat is uitmond in *Midden in het onbewoonbare*. De titel is ontleend aan één van de vele auteurs die Offermans bewondert: Georges Perec. In een essay, helemaal aan het eind van het boek, schrijft Offermans over de essayistiek, maar het lijkt mij tevens een zelfportret: 'De essayist is de antispecialist bij uitstek. Niet in de zin dat hij iets tegen specialisten heeft. Dat zou van een onuitsprekelijke domheid getuigen. Antispecialist is hij wel in die zin dat hij zich natuurlijkerwijs op alle denkbare (kennis)gebieden begeeft, ook als hij daar niet de vereiste diploma's voor op zak heeft. In hem is de ongebreidelde nieuwsgierigheid van het kind door niets, zeker niet door enig schoolvak, het zwijgen opgelegd. Zijn belangstelling is encyclo-

pedisch, zij het zonder veel respect voor het alfabet als neutraal ordeningsprincipe.' (p. 579). Het ordeningsprincipe van *Midden in het onbewoonbare* is het jaar 2019. Het boek is ingedeeld in twaalf maanden met daaronder per maand een aantal essays.

Offermans heeft een trits essaybundels op zijn naam staan, waaronder *Sporen van Montaigne* (1994), *Ver van huis* (2003), *Schipbreuk* (2008). Die essaybundels zijn bundelingen van elders verschenen essays. *Midden in het onbewoonbare* bestaat grotendeels uit nieuwe stukken aangevuld met persoonlijke beschouwingen over zijn leven en over het nieuws. Hoewel de meeste stukken in *Midden in het onbewoonbare* essays zijn, maakt de kapstok van een journaal het boek persoonlijk. Offermans is geen ontboezemingsdagboekschrijver: 'Dit is een journaal, dus per definitie werk in uitvoering. Er is geen plan, wel een voornemen: ik reageer op literaire, culturele, politieke gebeurtenissen in de wereld, de grote en de kleine, soms ook op daardoor uitgelokte herinneringen, fantasieën, associaties, nieuwe voornemens.' (p. 370) Wat mij aanspreekt is zijn enthousiasme, zijn pathos: Offermans heeft een brede en diepe interesse. Zijn besprekingen zijn zelden afkrakend (zoals zijn afkeer van het verbouwde Stedelijk Museum Amsterdam): hij verwondert en bewondert. Het journaal is een verslag van zijn culturele levenskunst. Offermans geniet van en waardeert vele kunstuitingen. Hij doet aan culturele levensbejahung. Voor wie af en toe wel eens een blik werpt op *comments* op sociale media waar mensen zonder terughoudendheid hun gal spuwen, is het een verademing om zo'n bolwerk van beschaving te lezen als Offermans' journaal. Ook in zijn kritiek is hij fijnzinnig en beschaafd. Hij laat zien hoe je op een beschaafde manier commentaar kunt geven en zodoende biedt hij een pedagogie van culturele beschouwing. De vraag is hoeveel internettrollen hun geest slijpen met hulp van de essays van Offermans.

Het boek is geschreven vóór de corona-pandemie. Begin 2020, toen hij het manuscript gereed maakte voor publicatie, brak de pandemie in alle hevigheid los. Offermans heeft er nog een nawoord aan gewijd. *Midden in het onbewoonbare* doet mij daardoor denken aan Stephan Zweigs magistrale werk *Die Welt von Gestern* (1942) over de nadagen van het Oostenrijks-Hongaarse imperium waar helemaal niets meer van over is.

Bildung

Bildung is het woord niet alleen om dit boek mee te karakteriseren, maar om heel het oeuvre van Offermans mee te duiden. Hij is een breed ontwikkelde intellectueel met een grote interesse in cultuur. Hij schrijft over literatuur, geschiedenis, beeldende kunst, filosofie, maatschappelijke discussies, architectuur, fotografie, film en (populaire) wetenschap. Hij legt dwarsverbanden, introduceert nieuwe werken, hij enthousiasmeert. Offermans legt in zijn werk dwarsverbanden tussen kunst, cultuur en filosofie. Hij schrijft degelijk en neemt de lezer mee op tal van culturele excursies. Dat maakt het voor de lezer aantrekkelijk: je weet nooit waar je belandt, maar je kunt er zeker van zijn dat het de moeite waard is. Als ik dan reflecteer op wat ikzelf uit het boek haal, dan is dat vooral de filosofie. Ik lees met plezier de vele essays over allerhande

onderwerpen, maar de ethische onderwerpen raken me het meest. Het maakt uit met welk perspectief je leest. Het maakt uit met welk perspectief je leeft. (Als perspectief een soort bril is, zorg dan in ieder geval dat je goed zicht hebt.) Als literaat en neerlandicus vindt Offermans zich op over de ontleding in de cultuur, over wat hij noemt 'literair analfabetisme': 'De culturele verdorring voltrekt zich voor onze ogen. En ze lijkt onstuitbaar.' (p. 152) En verderop in het boek spreekt hij met onomwonden cynisme over 'het succes van die groot-scheeps aangepakte analfabetisering van de jeugd.' (p. 544) Ik zie ook wel dat er minder gelezen wordt – mijn puberzonen lezen niet terwijl ze toch op HAVO en gymnasium zitten en mijn studenten lezen ook bitter weinig, over het algemeen. 'Nederlandse scholieren vinden lezen zo ongeveer het saaieste wat hun kan overkomen, ze doen het niet meer en ze kunnen het niet meer. Of omgekeerd: ze kunnen het niet meer, hebben geen idee wat ze missen, dus doen ze het niet meer.' (p. 544) Maar als je dan ziet hoeveel kranten, tijdschriften, boekwinkels en schrijversgenootschappen (Couperus, Multatuli, Boon) er zijn, dan is er wel degelijk sprake van een leescultuur. Ik deel Offermans' ideaal om in het onderwijs de leescultuur weer centraler te stellen, maar ik deel niet diens sombere cultuurpessimisme over literair analfabetisme. In een interview in *De Limburger* gaat Offermans hier dieper op in: 'Zonder een lezende, onderling discussiërende gemeenschap is elke democratie ten dode opgeschreven. Mensen krijgen hun informatie dan alleen nog uit de populairste bronnen, terwijl ze niet hebben geleerd weerbaar te zijn tegen alle kitsch en onzin die over hen wordt uitgestort. Daar is een groot-scheeps Bildungs-offensief voor nodig. Bij volwaardig burgerschap hoort dat je uit verschillende bronnen kennis en motivatie kunt putten.'

Kunst en context

'[...] elk boek verdient het op zijn eigen merites te worden beoordeeld.' (p. 148) schrijft Offermans. Hij bedoelt dat je als lezer vooringenomen kunt zijn door wat je nog meer van de auteur gelezen hebt of van de

auteur weet. Dit klinkt heel logisch en weinig schokkend, maar toch is het een belangrijk esthetisch ideaal: dient een kunstwerk als kunstwerk beoordeeld te worden op eigen merites of doen de maker, de opdrachtgever, doet kortom de context ertoe? Ik ben geneigd om de autonomie van kunst te omhelzen, maar toch (soms) ook de context mee te nemen of in ieder geval te bestuderen of om meerdere boeken van een auteur te hebben gelezen. Het kan best zijn dat een auteur een immoreel figuur is maar dat hij of zij een geweldig kunstwerk heeft gemaakt. Ook hoeft je als lezer niet per se sympathie te hebben met de auteur of hoofdpersoon om het boek te waarderen: 'Onbevangenheid is als streven een morele plicht voor iedere bespreker, een ideaal, maar meestal ook een onbereikbaar ideaal.' (p. 180) Waarvan acte.

Offermans komt uit de neo-marxistische traditie en is beïnvloed door Adorno en Bloch. Veel schrijft hij niet over politiek, met uitzondering van kritiek op populisme, met name op Trump, Orban en te onzent, Baudet. Offermans is een groot voorstander van het project van de Europese Unie. Hij spreekt zich uit voor de opvang van vluchtelingen. Hij is voorstander van drastische milieu-maatregelen. Offermans noemt zichzelf een geëngageerde intellectueel (p. 150), maar hij is geen Multatuli of Constandse in zijn cultuurkritiek.

Offermans schrijft een boeiend essay over de reizen van Alexander (broer van Wilhelm) von Humboldt (1769-1859) die geldt als de grondlegger van de ecologie en die zich, zoals uit het citaat blijkt, terdege bewust was van de desastreuze invloed van landbouw op het milieu. Von Humboldt:

'Als bossen worden vernietigd, zoals dat overal in Amerika door de Europese planters in ondoordachte haast wordt gedaan, drogen de bronnen geheel of gedeeltelijk op. [...] Zwarte regenbuien veroorzaken erosiegeulen op de kale hellingen, de losgeraakte grond wordt meegevoerd en er ontstaan plotselinge overstromingen die rampzalig zijn voor het land.' (p. 291)

Offermans karakteriseert hem derhalve als 'de eerste filosoof van het antropoceen'.

Lezen en levensstijl

Als bevrogen lezer reflecteert Offermans over lezen. *Midden in het onbewoonbare* bevat ook een kleine filosofie van het lezen. Nadenken

Alexander (broer van Wilhelm) von Humboldt

over wat je leest, waarom je leest en wat je ermee doet kan de meerwaarde van lezen vergroten. Niet alleen is lezen belangrijk, denken over lezen is zeker zo belangrijk: 'Een goede lezer is geen hollebolle gijs die alles wat hem voor de kiezen komt naar binnen schrokt. Een goede lezer is een kieskeurige lezer, en dat kun je alleen door ervaring worden. Lang niet alles, sterker, steeds meer drukwerk behoort tot het fastfood dat niet aan hem besteed is. Een goede lezer is ook een herlezer. [...] Boeken die ooit indruk op me hebben gemaakt blijven vragen om herhaalde lectuur, ook nog lang nadien. Alleen in formele zin heb je ze "uit", ze ontleen hun kracht immers aan alles wat er vreemd aan was en indertijd maar zeer ten dele helder wilde worden.' (p. 367) *Midden in het onbewoonbare* is voor mij zo'n boek.

In *De Limburger* staat een prachtig diepte-interview door Johan van de Beek met drie fraaie foto's van Peter Schols waaronder Offermans in zijn boekenbastion (op tafel ontwaar ik *Een iets beschuttere plek misschien*) en Offermans wandelend door een park, waarschijnlijk in zijn woonplaats Sittard, misschien zelfs het park waarop hij vanaf zijn werkkamer op zolder uitkijkt. Over noodzakelijke maatschappelijke veranderingen

merkt Offermans in het interview op:

'De vraag is echter wat je moet als grote groepen niet doordrongen zijn van de noodzaak van een andere, meer duurzame levensstijl. Daar is sterk beleid voor nodig. Het kan niet afhangen van de goede wil van enkele bedrijven of van de individuele overtuiging van natuurbewust levende mensen. [...] Ik vermoed dat de natuurbeweging zelfs in de meer conservatieve partijen vaste voet aan de grond zal krijgen. [...] Verbetering kun je alleen maar verwachten van mensen die de noodzaak van heel grote veranderingen inzien, zonder dat ze daarbij zelf onverdraagzame *radikalinski's* worden. Ik vind het belangrijk dat mensen, afhankelijk van de omstandigheden, radicaal leren denken maar ook bereid zijn tot het sluiten van compromissen.'

Ondergang

Dramatisch wordt het boek wanneer hij het boek *Extinctie* (2019) van filosoof René ten Bos bespreekt: 'Ten Bos luidt de noodklok. Er is geen enkele reden voor [...] optimisme, integendeel, de wereld gaat ten onder, niet over honderd of duizend jaar, maar nu, we zitten er middenin, midden in het onvoorstelbare, want niet alleen de individuele dood is onvoorstelbaar, maar ook, nog onvoorstelbaarder, is de dood van al het leven, dat van de dieren, de mensen inclusief. De lezer zet zich schrap.' (p. 416)

Het lijkt erop alsof Offermans dit apocalyptische verhaal serieus neemt. Maar in de rest van het boek komt hij er zelden op terug. Hij stelt geen prioriteiten. Hij leest een boek over de ecologische Apocalyps net zo serieus als een boek over, zeg, de apocalyptische taferelen in de schilderijen van Jeroen Bosch. Hier toont zich het gevaar van de essayistiek: de brede interesse leidt tot vluchtigheid en zo waaien de gedachten van Offermans al snel weer weg van de milieucrisis. Ook heeft hij niet de minste neiging tot zelfreflectie of activisme. In 2019 vliegt hij nog naar Sint Petersburg (waar hij verslag van doet), hij heeft een auto en hij lijkt zijn dieet nog niet te hebben aangepast. Hij lijkt haast wel een gewone Nederlander. Maar het probleem is, als zelfs een erudie-

te intellectueel van dit formaat niet gepast reageert op het slechte nieuws maar grotendeels kiest voor struisvogelgedrag, wat is dan het nut van al dat lezen en studeren of is het slechts vermaak? Is eruditie een teken van boekverslaving vergelijkbaar met het bingewatchen van series op Netflix? Het is alsof Offermans aan boord van de Titanic is. Hij hoort van het bericht over een ijsberg waar het schip op afkoerst. Hij mag zelfs de brug op en kan met een verrekijker de ijsberg zien. Hij bespreekt het nog even met de kapitein, die niet van plan is om de koers te wijzigen, want dit is nu eenmaal de koers waarvoor is gekozen. Even zet Offermans zich schrap om zich vervolgens weer naar de schitterende bibliotheek aan boord te begeven waar hij verder schrijft aan zijn essay over Jeroen Bosch. Offermans vindt het 'radicale pessimisme' van Ten Bos 'storend en gemakzuchtig'. 'Waarom geen inspiratie gezocht bij constructieve denkers en doeners?' (p. 418) Dat is, heer Offermans, omdat we het punt waarop er nog redding mogelijk was, al gepasseerd zijn. Er zijn de afgelopen vijftig jaar talloos veel optimisten geweest met allerlei constructieve en zelfs haalbare oplossingen. Daar is helaas niet naar geluisterd. Zelfs nu zijn er nog optimisten, zoals Paul Hawken met zijn ambitieuze *Draw down* (2017) project. Dat project is een inventarisatie van alle beschikbare technologieën en beleidsmogelijkheden om het milieu te redden. In theorie is het mogelijk (of was) dat mogelijk, maar in de praktijk is er tot nu toe niets van terechtgekomen. Ik geloof dat Offermans, net als vrijwel iedereen, niet werkelijk overtuigd is van de ernst van de ecologische crisis. En hup, daar wordt zijn aandacht alweer gericht op een volgend onderwerp.

Milieu

In het decembergedeelte komt Offermans weer terug op het onderwerp milieu, vanwege de klimaatconferentie van de Verenigde Naties in Madrid: 'Bij volledige uitvoering van de Parijse akkoorden van vier jaar geleden zal de aarde in 2100 nog steeds zijn opgewarmd met 2,3 tot 3,7 graden, veel te veel om gerust over te zijn, bij ongewijzigd be-

leid zelfs met maximaal 4,3 graden, en dat is ronduit desastreus.' (p. 535). 'Bij ongewijzigd beleid, dus als de gemiddelde temperatuur vier graden zal zijn gestegen in vergelijking met het voorindustriële tijdperk, zal meer dan de helft van de totale landoppervlakte zijn veranderd in een onbewoonbare woestijn.' (p. 536) 'De grondstoffen- en klimaatcrisis – en de oorlogen die daarvan nu al het gevolg zijn – dreigen steeds grotere delen van de wereld onbewoonbaar te maken, in de meest letterlijke zin van het woord.' (p. 593) Ik weet niet wat jij nu voelt, lezer, maar ik voel

een sterke fysieke reactie, mijn maag draait om, een golf van wanhoop rolt door mijn lichaam. Maar ik ben net als Offermans. Mijn wanhoop duurt slechts kort en dan lees ik me weer in vergetelheid met andere literatuur. Goed, ik stem op de

Partij voor de Dieren, ik doneer hier en daar wat, ik teken wel eens een petitie, ik verhef soms mijn stem tijdens een voordracht voor een handjevol mensen, ik geef er college over, maar het overgrote deel van mijn tijd besteed ik aan andere dingen – het gewone leven zeg maar. En dat gewone leven is het probleem: 'Het is aan de creatieve intelligentsia om [...] het bewustzijn daarvan [de milieuproblematiek] te vergroten, het onbewoonbare bewoonbaar te maken, in beeld, taal, in de realiteit.' (p. 594). Maar waar zijn ze dan, die creatieve intellectuelen?

Besnijdenis is geen medische behandeling bevestigt de rechtbank

Anton van Hooff

Op 25 januari heeft de Rechtbank Noord-Holland verklaard dat besnijden in het algemeen geen therapeutische handeling is. De uitspraak werd gedaan in een geschil tussen de belastingdienst en een bedrijf dat zich toelegt op circumcisie bij jongens. Die ingreep had volgens de onderneming een preventief medisch doel. Hier werd voor de zoveelste keer het sprookje opgedist dat de blote eikel minder vatbaar is voor hiv en andere geslachtsziek-

ten. Terecht wees de Haarlemse rechtbank die aanspraak af; er was daarvoor geen enkel bewijs.

Maar, verklaarde de besnijdenis-b.v., de zorgverzekeringen vergoeden 69 procent van de ingrepen. Dit argument werd door de rechtbank van tafel geveegd door erop te wijzen dat het alleen gebeurt als de verzekerde zich boven het basispakket daarvoor heeft ingedeekt, net zoals – mijn toevoeging – je zo vergoeding voor allerlei kwakzalverij kunt krijgen.

De belastingdienst had het bedrijf een naheffing btw opgelegd omdat het inkomsten kreeg uit handelingen, die voor 95 procent niet medisch gemotiveerd waren. Het beroep tegen die beslissing werd door de rechtbank op grond van de hierboven weergegeven gedachtegang afgewezen.

De uitspraak is een succesje in de niet aflatende bestrijding van het onrecht dat 30.000 jongens per jaar ondergaan als gevolg van misbruik van macht door Joodse en islamitische ouders.

De uitspraak is na te lezen onder ECLI:NL:RBN-HO:2021:812; NRC berichtte er op 24 februari over.

Crypto-ongelovigen, kom tevoorschijn! (6)

Anton Mullink

Religiekkies?

Het maakt me kwaad als een atheïstische geestverwant resoluut beweert of minstens suggereert, dat alle gelovigen leugenaars zijn, of lui of laf. Ik ben niet tot mijn 34ste levensjaar een laffe luie leugenaar geweest en mijn katholieke familieleden waren en zijn dat evenmin. Enkele miljarden gelovigen van alle gezindten over de hele wereld zijn niet allemaal leugenaars. Mensen, die zichzelf bedriegen en laten bedriegen en zich daar niet bewust van zijn, geloven in een vals wereldbeeld en zijn geen bewuste bedriegers. De slachtoffers van geloofsindoctrinatie, die het bedrog door psycho-sociale en culturele factoren niet zien, valt niets kwalijk te nemen.

Even contraproductief is het om gelovigen gestoord, schizofreen, 'religiekkies', te noemen; zo'n typering draagt er allerm minst toe bij dat de gelovige ook een vraagteken wil zetten achter zijn of haar geloof.

Als atheïsten of vrijdenkers alle gelovigen leugenaars noemen, is dat een grove leugen en het maakt een dialoog met gelovigen bij voorbaat onmogelijk. Zulke fanatieke atheïsten tonen weinig respect en roepen slechts defensieve reacties op. Iets anders is het wanneer gelovigen zich gekrenkt of beledigd voelen wanneer je laat blijken eigenlijk de kern van elke religie verachtelijke onzin te vinden, en zeker de christelijke variant ervan. Onderscheid blijven maken tussen de persoon die iets gelooft en de inhoud van het geloof zelf is van cruciaal belang.

Bedenklijk wordt het wel als voorgangers twijfels hebben, maar daar naar buiten toe niets van laten blijken. Bij een twijfelende imam kan ik me daar nog iets bij voorstellen, enig opportunisme lijkt daar niet overbodig. Maar aan christelijke voorgangers kleeft minstens een geur van oneerlijkheid en hypocrisie. Omdat overdracht van geloof juist in hoge mate door de bedienaren van dat geloof plaatsvindt, is het van groot belang dat vooral zij, in geval van twijfel, "uit de kast komen" en niet om praktische redenen blijven doen alsof.

Van het uit de geloofskast komen van gelovigen, zowel bedienaren van religies als kerk-, moskee- en synagogegangers, is het Clergyproject in Amerika een goed voorbeeld (zie de vorige aflevering). In het kader daarvan verscheen een boek met interviews met ongelovige of twijfelende bedienaren. Samen met prof. Daniel Dennett, Amerikaans filosoof, gespecialiseerd in vraagstukken rond bewustzijn, schreef sociaal onderzoekster Linda LaScola dit boek: *Caught in the pulpit, leaving Belief behind*, 'Klem in de preekstoel', over het verlaten van het geloof door geestelijken.^[1] De auteurs zijn er van overtuigd dat deze interviews slechts het topje vertegenwoordigen van een ijsberg van twijfelende kerk, moskee- en synagoge-leiders. Vele geïnterviewde personen delen die mening.

Mythologie

Ook onder gelovige 'leken' zullen er talrijke twijfelaars zijn. Onkerkelijkheid is nog geen garantie voor een duidelijke afwijzing van geloof in irrationele zaken. Ook ongelovig geworden mensen blijven soms hangen in de nos-

talgische herinnering aan de troost die het geloof hen gaf. Soms waarderen zij de mythologische waanvoorstellingen als zo diep menselijk dat ze weigeren behalve atheïst ook anti-theïst te worden. De christelijke mythologie spreekt hen aan op cultureel niveau.^[2]

Volgens hen zou geloof een belangrijke bron van troost zijn. Zelfs de kruisdood van Christus zou de mens leren te aanvaarden dat lijden en verdriet nu eenmaal

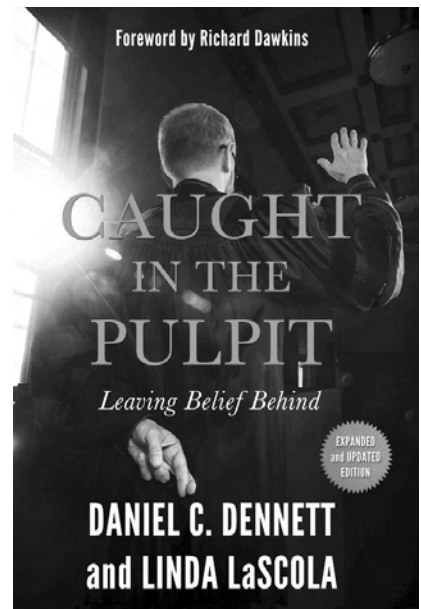
bij het leven horen. Zulke atheïsten zou ik attent willen maken op het feit dat de grote meerderheid van gelovigen de geloofsmythes beslist niet als mythes ziet en dat religies juist door hun waarheidspretenties allerlei kwalijke gevolgen hebben gehad.

Helaas zijn er nog vele 'ietsisten', zoals ex-minister Plasterk deze liberale gelovigen spitsvondig noemde. 'Er moet toch wel *iets* zijn'. Vaak neemt dit de vorm aan van de visie, dat de joods-christelijke waarden superieur zijn. Daar kom ik op terug.

Verscheidene ex-geestelijken vertellen in het boek *Caught in the pulpit*, dat het voor hen steeds moeilijker werd te praten over iemand die stierf aan het kruis en drie dagen later verrezen zou zijn om de zonden van mensen die nog niet eens geboren zijn te vergeven. In het oude testament gaat het over een pratende slang in het schepingsverhaal, een eveneens pratende ezel in Numeri 22 en een brandend braambos in Exodus 3 dat een boodschap van God aan Mozes geeft. En wat te denken van het overleven in de buik van een walvis, of van de onmogelijke **Ark van Noach**, waarin van alle dieren een paartje de al even onmogelijke zondvloed zou overleven. Met het nieuwe testament is het eigenlijk niet anders. Brood vermenigvuldigen? Water in wijn veranderen? Over water wandelen zonder dat het gevoren heeft? Doden weer laten leven? Blinden wonderbaarlijk het gezichtsvermogen teruggeven? Sommige zogenaamd vrijzinnige geïnterviewden in het boek 'Klem in de preekstoel' hadden nog een periode, dat ze eigenlijk wel bleven geloven in het bestaan van een God; als die bestaat, waarom zou hij dan niet in staat zijn tot al die wonderlijke dingen? Maar voortschrijdend inzicht dwong hen tot verdere stappen.

God en de wereld

Ook enkele docenten van seminaria werden geïnterviewd. Dat deed me denken aan een oud-klasgenoot van mijn seminariejaren. Hij studeerde door in de theologie en werd later hoogleraar aan een theologische opleiding

in Indonesië. Ik werd tegelijk met hem priester gewijd. Ik had hem en andere medestudenten over het uitkomen van mijn verhaal 'Ongelofelijk, van priester tot atheïst' verteld. Hij reageerde op mijn 'beking' sympathiek maar tegelijkertijd voor mij onbegrijpelijk:

'Voor mij is geloof in een Oneindige Liefde, die bron en doel is van ons miljarden jaren creatieve evolutieproces, een ware genade en motivator in mijn leven. (...) Zelf ben ik nog altijd gelukkig dat ik mag geloven, en hopen, en bidden, en de Liefde ervaren die God zelf is. Wat voor de een onzinnig is, is voor anderen kostbaar, zinvol, zingevend. (...) De problemen van onze wereld van nu [oorlogen, ongelijkheid etc.] zijn zo groot dat ik hoop dat iedereen door zijn/haar overtuiging gemotiveerd wordt om van harte samen te werken aan oplossingen.'

Deze sympathieke en intelligente oud klasgenoot lijkt mondiale vragen van oorlog en vrede, rijkdom en armoede te willen benaderen vanuit religie maar hij geeft niet aan waarom geloof in goddelijke wezens nodig is. Zijn godsgeloof, dat ik zelf een aantal jaren deelde, heeft veel weg van wat andere theologen zeggen, die God zien als bron van alles of soms als diepste grond van ons bestaan. Ik vraag me af hoe zo'n 'Oneindige Liefde' een persoon kan zijn en zich kan bemoeien met de mensheid, vooral met hun gedrag onder de lakens. Worden gebeden van christenen, joden en islamieten opgestuurd naar die oerbron en oneindige liefde? Hoe kan die oneindige liefde uit een maagd geboren worden, aan het kruis sterven en dan weer terugkeren naar zijn oneindig lieve Vader?

Met een heel andere kijk op de zaak kwam een Middelburgse zogenaamd atheïstische dominee, Klaas Hendrikse, in 2007; hij beweerde dat God niet bestaat maar dat hij gebeurt.^[3] God is voor mij niet een wezen, maar een woord voor wat er tussen mensen kan gebeuren, zo formuleerde hij het. Onbegrijpelijk vind ik het dat een dominee in zijn ambt blijft, die niettemin de indruk wekt atheïsten naar de mond te praten. Ik vermoed dat soortgelijke theologen op weg zijn het geloof vaarwel te zeggen, in het besef dat zij zich eigenlijk altijd vergist hebben. Misschien voelen zij het als een mislukking hun vergissing toe te geven. Het vaarwel zeggen van indoctrinatie zou niettemin een positieve betekenis hebben, zelfs al is dat in de eindfase van het leven. Ik merk op dat gelovigen, die voor het geestelijke ambt kozen, doorgaans intelligenten

te en sociaal betrokken mensen zijn. (Zij werden echt niet geroepen, maar voelden zich geroepen!). Doorgaans zijn ze begaafd met het woord; dat komt goed van pas. Duidelijk en welbespraakt de heldere nieuwe boodschap vertellen kan veel van hun vroegere toehoorders op goede ideeën brengen. Als erkend wordt, dat niet alleen alle godsbeelden innerlijk tegenstrijdig zijn maar ook het hele begrip God nergens op slaat, kan dat een bevrijding zijn. Dat iets in de Bijbel of in de Koran staat is geen reden om aan te nemen dat het ook echt waar is. De religieuze tradities bevatten lange mythologische verhalen en metaforen, maar zijn uitermate kort wat betreft waarheidsvinding en historische feiten. Als alle vrijzinnige theologen eerlijke ruimhartigheid zouden kunnen opbrengen, zouden ze veel een dienst bewijzen. Uit de kast komen van theologen zou een interessant sneeuwbaaleffect kunnen hebben. Ik hoop dat deze ongelovigen in de dop in gezelschap zullen zijn van veel priesters, bisschoppen, dominees, rabbi's en imams.

Rammelende verhalen

Twijfel is geen laakbare ondeugd maar het begin van wijsheid en verdere studie. Hoe meer argumenten aangevoerd worden voor secularisatie en atheïsme, des te eerder zullen twijfelaars de ballast van de indoctrinatie overboord gooien. Als optimist geloof ik in bereidheid van gelovigen, ook priesters en dominees, open te staan voor argumenten. Daarom geef ik nu een aantal overwegingen die mij hebben gestimuleerd om God naar het rijk der fabelen te verwijzen.

Voor mij is het geloof al gaan rammelen na het lezen van een boek van een hoogleraar bijbel-exegese, dat is uitleg van de bijbel, die man heette pater Jezuïet H. Renckens.^[4] Dat gebeurde in de jaren van mijn theologieopleiding. Genoemde bijbelgeleerde beweerde dat het Bijbelse scheppingsverhaal niets anders is dan een visie van Israël op het verleden, een metafoor voor Israëls geloof in een God, die alles goed onder controle zou hebben. Jahweh zorgt voor de profeet Abraham en voor Mozes, die zijn volk veertig jaar door een barre woestijn naar het Volk beloofde land leidt. Door God beloofd? Maar dat kan niet anders dan dat het door een vrome bijbelschrijver verzonnen is. Later werd me ook duidelijk dat er nooit een uittocht uit Egypte heeft plaats gevonden, waarbij de zee in tweeën spleet.

Er is geen enkel archeologisch bewijs gevonden voor deze uittocht. De mythologische Mozes wees zijn Uitverkoren Volk de weg. In opdracht van zijn God liet hij heidense volken massaal vermoorden. Onvoorstelbaar hoe de gruwelverhalen en massamoorden in het Oude Testament door die God niet alleen werden gedoogd, maar ook in zijn opdracht plaatsvonden. Wat voor God is dit dan? Het heeft geen zin om een verzonnen wezen een misdadig monster te noemen; het is maar een verhaal, hoe afgrijselijk ook.

De wereld is niet zesduizend jaar geleden ontstaan zoals de bijbel suggereert. Er zijn legio wetenschappelijke bewijzen, dat de wereld een geschiedenis heeft van miljarden jaren. Vooral

fossielen uit archaïsche tijden hebben aangetoond, dat alle levende wezens zich via een langdurig evolutionair proces ontwikkeld hebben tot de soorten die we nu kennen. We komen van heel ver, niet alleen hebben we met apen gemeenschappelijke voorouders, we zijn oorspronkelijk zelfs bacteriën en later vis-achtigen geweest. Steeds pasten levende wezens zich aan hun omgeving aan. De best aangepaste exemplaren leefden en plantten zich voort. The survival of the fittest, de overleving van de meest aangepasten, heeft niets van doen met het recht van de sterksten, zoals gelovigen het wel eens doen voorkomen. Ik ben geen wetenschapper, maar de grondgedachte dat we allemaal uit primitieve levensvormen voortkomen, acht ik overtuigend. Er is in elk geval geen plausibel argument voor een schepping van alle levensvormen in een kort tijdsbestek. Het is onnodig, irrationeel en volslagen ongegrond het bestaan van enig boven- of buitennatuurlijk wezen aan te nemen. Naturalistisch denken is de meest voor de hand liggende vorm van denken. De veronderstelling dat er een geestelijke, bovennatuurlijke persoon zou bestaan, die ons ook nog voortdurend in de gaten zou houden, werd voor mij steeds moeilijker te aanvaarden.

Curieuze praktijken

Een concrete aanleiding waardoor ik steeds minder uit de voeten kon met het katholieke geloof, was de mis, de eucharistie. Mijn geloofstwijfel werd alleen maar sterker toen ik na mijn priesterwijding zelf degene was die de toverformule over brood en wijn, Jezus' woorden, uitsprak: 'Dit is mijn lichaam en dit is mijn bloed.' En bij het uitdelen van de hosties bleef ik eindeloos herhalen 'Lichaam van Christus'. Wat doe en zeg ik nou eigenlijk? vroeg ik me steeds vaker af. Opeens was daar volgens de officiële katholieke leer een smaakloos stukje ouwel veranderd in een lichaam van een jood, die volgens de verhalen aan het begin van onze jaartelling geleefd zou hebben. Zelfs dit laatste wordt door veel wetenschappers betwijfeld. Best mogelijk dat er soort van profeet met die naam bestaan heeft, zoals er wel meer mensen rondliepen met allerlei onmogelijke verhalen. Tijdens het laatste jaar van mijn functie als parochiepriester had ik de grootste moeite nog iets zinnigs te maken van mijn preken. Ik begrijp nu waarom het jarenlang voor katholieken verboden was de bijbel te lezen. Hadden ze dat wel altijd gemogen, dan zou het aantal katholieken nu al aanzienlijk kleiner zijn geweest.

Er is onder de vele miljoenen gelovigen en theologen geen enkele overeenstemming over de definitie van God. Zelfs binnen het ene geloof dat christendom heet, is er geen overeenstemming. Er bestaan tientallen met elkaar tegenstrijdige beschrijvingen van dit onzichtbare spirituele wezen. Van iets onzichtbaars en ondefinieerbaars is het het meest waarschijnlijk dat het gewoon niet bestaat.

Het ontbreekt in religies ook aan eenvormigheid van moraal; over de verschillende actuele vragen als homohuwelijk, euthanasie, abortus, gezinsplanning wordt zelfs in de dezelfde religies verschillend gedacht. Bij al deze thema's zijn er zowel voor- als tegenstanders. Geen wonder want de Bijbel zegt er niets over. Wie van de katholieke gelovigen houdt zich nog aan het officiële verbod op voorbehoedsmiddelen? Ik daag de paus, kardinaal Eijk en het hoofd van de PKN uit, een organisatie te verzinnen die meer verdeeldheid kent. Katholiek, oud-katholiek, russisch orthodox, grieks orthodox, koptisch, jezidisch. Daarnaast die eindeloze varianten van reformatie: gewoon gereformeerd, vrijgemaakt gereformeerd, hervormd, baptist, en eindeloos door. Een versplintering zonder weerga waar geen organisatie trots op zou zijn. Behalve de organisatorische verdeeldheid is er vaak ook binnen dezelfde geloofsgemeenschap een groot verschil van opvattingen.

Barker en Dawkins

Atheïsme is geen ontkenning van het godsbestaan maar alleen de vaststelling van het ontbreken van enige aanleiding om het bestaan van zo'n bovennatuurlijk bewust wezen te veronderstellen. Nooit is te bewijzen dat iets niet bestaat. De bewijslast ligt helemaal op de schouders van degene die beweert dat er wel een God bestaat. Kortom, atheïsme is de afwezigheid van geloof. Deze overtuiging van afwezigheid van zo'n onzichtbaar wezen is op meerdere overwegingen gebaseerd. In debatten die voormalig apostolisch prediker Dan Barker hield met apologeten, geloofsverdedigers van het christelijk geloof, komen een aantal argumenten regelmatig terug.

Zijn verhalen op Youtube zijn voor mij een heldere inspiratiebron voor het schrijven van dit verhaal en gaven mij een verantwoording en verdieping van de opvattingen die ik eigenlijk al jaren had, zonder mij dat scherp bewust te zijn.

In zijn werk als promotor van het atheïsme heeft **Dan Barker** heeft veel samengewerkt met Richard Dawkins.

Zij ontmoetten elkaar op een conferentie van de Humanistische beweging te Reykyavik in 2006. In mijn boek 'Ongelofelijk', vooral bedoeld als pleidooi voor geloofsafval, citeerde ik al met overtuiging een passage uit 'God als misvatting' van Dawkins die met dit boek wereldwijd veel stof deed opwaaien. Richard Dawkins, hoogleraar in de evolutionaire biologie en de meest bekende atheïst, windt er wat betreft de typering

van de God van het Oude Testament in zijn boek *God als misvatting* geen doekjes om:

'De God van het Oude Testament is zo'n beetje het onaangenaamste personage dat de literatuur ooit heeft voortgebracht. Hij is jaloers en is er nog trots op ook; hij is een kleingeestige, onrechtvaardige, onverzoenlijke regelneef; een haatdragende, bloeddorstige pleger van etnische zuiveringen; een vrouwen hatende, homofobe, racistische, kinderen en volkeren uitmoordende, drammerige, megalomane, sadomasochistische, onvoorspelbaar boosaardige dwingeland.'^[5] Wat een opluchting dat het allemaal slechts mythologie is. 'God als misvatting' is een bestseller geworden en heeft volgens Richard Dawkins zelf veel twijfelaars over de streep getrokken. Zijn boek is in vele talen vertaald en miljoenen exemplaren zijn ervan verkocht. Door *God als misvatting* zijn vele agnosten atheïst geworden en twijfelaars schudden de twijfel van zich af en voelden zich bevrijd en verlost. Het hielp hen uit de kast te komen. Het is dan ook geen toeval dat hij en Dan Barker, ex-predikant, goed konden samenwerken en dat zij vanuit verschillende invalshoeken hetzelfde beoogden: het bijgeloof van miljoenen te vervangen door kritisch denken en enkel te willen weten hoe de werkelijkheid echt in elkaar steekt. Daar helpen oude mythologische verhalen van hallucinerende profeten niet bij, hoe dichterbij sommige delen eventueel ook zijn. Kritisch denken veronderstelt ook enige bescheidenheid in de erkenning dat er nog onnoemelijk veel dingen zijn die we gewoon nog niet kunnen begrijpen of verklaren. We zullen altijd moeten bekennen dat er veel meer is dat we nog niet weten dan wat we wel weten.

Dan Barker verbaasde zich dan ook over de opwindende die het bovengenoemde citaat van Richard Dawkins oproept. Nauwgezette lezing van de bijbel laat geen andere conclusie toe dan deze tirade. Dan Barker kent als evangelische dominee de bijbel van haver tot gort. In 1984 nam hij definitief afstand van het geloof dat hij jarenlang gepreekt had. Hij stelde vast dat Richard Dawkins allerm minst overdreven had. Integendeel, er zijn nog veel meer bijbelteksten die de visie op God als seksist, racist, massamoordenaar, vrouwen- en homo-hatende wreedaard ondersteunen. In de loop van de geschiedenis hebben geloofsgemeenschappen hier veel van overgenomen. Discriminatie is in het Oude én Nieuwe Testament schering en inslag. Religies hebben de discriminerende houding t.a.v. vrouwen, homo's en ongelovigen dus niet van een

vreemde. Dan Barker zocht bij elk van deze door Dawkins opgesomde vernietigende typeringen corresponderende Bijbelteksten op. Hij publiceerde zijn bevindingen in zijn boek van 2016: *God, the most unpleasant character in all fiction*, 'God, meest onplezierige personage in alle verzonnen verhalen'^[6]. Een aanrader. Veel citaten waar ik hier op doel, kan iedereen vinden op een interessante website met ongelofelijke en verbijsterende bijbelcitaten.^[7]

Vrijheid van religie

Geen wonder dat Dan Barker ook de initiatiefnemer werd voor een organisatie die actie voert voor de promotie van Bevrijding van godsdienst, de Freedom from Religion Foundation. Het lijkt er op dat bevrijding van religie en andere waanbeelden nog belangrijker is dan vrijheid van godsdienst. Niettemin vind ik het een waardevol en menselijk recht te geloven wat je wil, zolang het niet in strijd is met elementaire mensenrechten of de wet. Daar staat religie nogal eens mee op gespannen voet. Gelovigen dienen echter niet als de schuldigen aangewezen te worden, maar het systeem van denken van de religies, de ideologieën en leerstellingen. Religie is eenvoudigweg een georganiseerd stelsel van bijgeloof. Godsdiensten hebben het over het paradijs of de hemel als beloning voor goed gedrag. En aanhangers van religies blijven dromen over een toekomstige nieuwe wereld. Ook de slogan in geloofskringen: 'Geloof moet je doen' vind ik bedenkelijk. Als het over fatsoen gaat kan ik me er nog iets bij voorstellen, maar bij geloof? Men wil het echt niet binnenskamers houden, zieltjeswinnerij is een vervelende eigenschap van religie. De joods-christelijke pretenties van superioriteit zijn minstens even bedenkelijk als die van de Islam. Ziel, schepping, hemel, hel, verrijzenis, maagdelijke geboortes zijn evenzovele onzalige verzinsels en hoeven niet op de markt gebracht te worden. Tegelijk mag niemand belet worden binnenskamers in de kerkelijke gebouwen zijn of haar geloof te belijden.

Het lijkt raadzaam dat iedere twijfelaar zijn twijfel serieus neemt en dat iedere gelovige, die in zijn hart niet meer gelooft, daarmee naar buiten komt, wat de consequenties ook zijn. Het is gewoon niet eerlijk een zogenaamd vrijzinnige draai te geven aan iets waar je eigenlijk al niet meer in gelooft. Hoe meer crypto-ongelovigen uit de kast komen des te eerder zullen we echt kunnen spreken van een gesecculariseerde wereld, die niet meer door welke wereldreligie dan ook gedomineerd wordt. Zorgvuldig lezen van de hele Bijbel of Koran kan een aardig duwtje in de goede richting geven. Gelukkig is er hier in het Westen ruimte en vrijheid voor.

[1] Caught in the pulpit.

[2] 'Caught in the pulpit', p.127 ev

[3] Klaas Hendrikse

[4] Drs.H.Renckens S.J., Israël's visie op het verleden, uitgegeven in 1958.

[5] Richard Dawkins, The God Delusion.

[6] Dan Barker, God

[7] <http://godisimaginary.com/>

Wat gaat er mis op het laatst?

Sterven, hoe voelt het om te sterven?

Albert Mulder

Er is van alles te doen over “grote” onderwerpen rondom het sterven, zoals bijvoorbeeld stervensbegeleiding, euthanasie, orgaandonatie en andere dingen die consequenties hebben voor stervenden en pas gestorvenen. Vanaf het moment echter dat de communicatie met een stervende onmogelijk wordt of althans dat een normale communicatie, zoals we die gewend zijn met andere mensen, niet meer mogelijk is, ontstaat er m.i. een grote onzekerheid doordat we niet weten wat er met de psyche van een stervende gebeurt ofwel hoe de psyche van de stervende zich ontwikkelt tijdens het sterven. Het gaat mis omdat de stervende op dat moment niet duidelijk meer kan maken wat de wensen en behoeften zijn en ook niemand feitelijk weet wat de wensen en behoeften van een stervende op zo'n moment zijn. Men geeft er een eigen interpretatie aan, naar beste weten en goed bedoeld, maar weten doen we het niet. Scherp gesteld: het is voor mij onbegrijpelijk dat mensen een mening geven over onderwerpen die de dood betreffen, zonder dat vaststaat wat de stervende daarvan beleeft.

Doel van dit document is om nader toe te lichten waar de genoemde onzekerheid optreedt en hoe daarmee omgegaan wordt. En verder om te bezien of er een mogelijkheid denkbaar is om meer kennis te verwerven.

Waarom is het een grote onzekerheid?

Volgens de in Nederland gangbare opvatting treedt er een moment op in een “normaal” stervensproces waarop de stervende steeds meer klachten krijgt. Veel voorkomende klachten in de laatste levensfase zijn: pijn, vermoeidheid, benauwdheid, onrust/verwardheid (delier), verstopping van de darmen (obstipatie) en misselijkheid/braken. De behoefte aan eten en drinken neemt af. De lichamelijke toestand en het uithoudingsvermogen gaan steeds verder achteruit. De zieke komt niet meer uit bed. Er kan een periode

van onrust en verwardheid zijn; de zieke ziet dingen die er in feite niet zijn of kan onrustig worden. De kans is groot dat de zieke incontinent wordt. Organen laten het één voor één afweten. Dat proces kan kort duren (enkele uren), maar ook een aantal dagen. Het zicht wordt slechter. Het lijkt of veel stervenden nog heel lang horen dat er iets tegen hen gezegd wordt. Zij kunnen echter steeds moeilijker iets terugzeggen. Ook de reuk kan nog lange tijd goed functioneren. Maar uiteindelijk komt een moment dat een “normale” communicatie met de stervende niet meer mogelijk is. Ten slotte stoppen alle lichaamsfuncties: de ademhaling komt tot stilstand, het hart houdt op met kloppen, het bloed stroomt niet langer. De dood is ingetreden.

Vanaf het moment dat een “normale” communicatie met de stervende niet meer mogelijk is tot het moment dat de dood is ingetreden, hebben we geen goed beeld van wat de stervende voelt, hoe de psyche van de stervende zich ontwikkelt. Er zijn wel opvattingen over wat de stervende voelt in deze fase. Deze zijn deels gebaseerd op hersenonderzoek. Maar ze zijn onder meer ook gebaseerd op ervaringen van mensen die veel met stervenden te maken hebben gehad. Deze opvattingen zijn te goeder trouw ontstaan maar ze zijn niet bewijsbaar. Het is in deze fase niet bekend of makkelijk aantoonbaar wat de stervende op prijs stelt en wat vervelend is. Volgens mij speelt een grote rol dat elk contact of communicatie iets vraagt van de stervende, hetgeen de stervende in toenemende mate echt niet meer kan opbrengen. De laatste boodschappen van een stervende lij-

ken echter logisch en rationeel, al is de context voor omstanders vaak onduidelijk en is de manier waarop de boodschap gegeven wordt, door het gemankeerde lichaam, geminimaliseerd en slecht gearticuleerd. Het lijkt of het bewustzijn tot het laatst op z'n minst behoorlijk intact blijft.

De naasten van de stervende zijn over het algemeen minder bekend met de opvattingen over wat de stervende zou voelen. Bovendien zijn de naasten in deze fase vaak geëmotioneerd en verward. En ze zijn veelal niet goed voorbereid op de situatie dat een “normale” communicatie met de stervende niet meer mogelijk is. De stervende lijkt meer te doen voor de naasten, dan dat de naasten voor de stervende kunnen betekenen. In deze fase kunnen kleine voorvallen, die normaal weinig betekenis hebben, lang blijven hangen bij de naasten.

In de algemene praktijk in Nederland is er achteraf communicatie tussen verzorgenden en naasten over

de waardering van het stervensproces. Daarbij wordt het hele proces meegenomen, inclusief de periode na het sterven. De waardering over hoe een stervensproces gegaan is, vindt per definitie plaats door de naasten en de verzorgenden en niet door de stervende want die kan dat niet meer. Over de allerlaatste periode van sterven wordt vaak alleen gemeld hoe betrokkenen (naasten en verzorgenden) dat zelf hebben ervaren. Leren we iets van deze ervaringen of moet je maar voor lief nemen

wat er gebeurd is omdat dat we het niet weten, onder het motto “het is nu eenmaal niet anders”? Speelt hierbij dat we een afkeer hebben van het idee dat we iets niet goed gedaan hebben met de dood van onze naaste en vinden we het fijner om onszelf te overtuigen dat we in deze moeilijke omstandigheden het beste gedaan hebben?

Hoe dit ook zij; hoe de sterven de het beleefd heeft, blijft gissen, wat voor de nabestaanden deels de reden kan zijn dat kleine voorvallen lang kunnen blijven hangen. Het is al met al een heel moeilijke situatie, die leed veroorzaakt dat wellicht voorkomen kan worden als we beter voorbereid zijn of betere informatie hebben over wat de stervende in deze periode doormaakt. En dit leed betreft niet alleen de stervende. Ook de naasten blijven met vraagtekens zitten. Doorlezend en denkend over dit vraagstuk meen ik te zien dat, als het stervensproces anders verloopt, er evenzeer of zelfs nog nadrukkelijker vraag is naar meer kennis.

Dat gaat onder meer over **euthanasie**. Op de website van de Nederlandse Staat (Rijksoverheid) staat de webpagina <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/levenseinde-en-euthanasie/euthanasie>. Op deze pagina staat: “Artsen kunnen in bijzondere gevallen een patiënt helpen met sterven. Dat heet euthanasie of hulp bij zelfdoding”. In Nederland sterven jaarlijks zo’n 8000 mensen door euthanasie. Dat wil zeggen dat zij door een medische ingreep (door een dokter) ter dood worden gebracht op eigen verzoek, geheel conform de Nederlandse wet. In Nederland verloopt euthanasie vreedig; het is een vreedig stervensproces en het wordt ook zo gewaardeerd door de naasten (nabestaanden). Wat bij deze constatering hoort, is dat we vaststellen dat we niet weten hoe de stervende dit proces ervaren heeft, nadat de “normale” communicatie met de stervende niet meer mogelijk was. Dit geldt

voor euthanasie evenzeer als voor een “normaal” sterven. Algemeen wordt aangenomen dat het bewustzijn van de stervende na de hart-/ademstilstand niet meer aanwezig is. Maar wat er feitelijk gebeurt in de psyche, weten we niet. De hersenen van de geëuthanaseerde sterven af door zuurstoftekort na de hart-/ademstilstand. Hoe lang dit duurt en de periode die daarvoor aangenomen wordt staan ter discussie. Het kan veel langer zijn, dan wat men nu aanneemt.

Wat de stervende hiervan meekrijgt, krijgt nog een extra dimensie als er sprake is van een combinatie van euthanasie en **orgaandonatie**. Is de periode die gehanteerd wordt, voordat met de (voorbereidingen op de) orgaandonatie begonnen wordt, wel toereikend om er zeker van te zijn dat de overledene/stervende hier niets van ervaart? Ik denk van niet. Het is dus relevant om dieper in te gaan op de orgaandonatie. Net zoals euthanasie is orgaandonatie in de Nederlandse wet geregeld. Op de website van de Nederlandse Staat (Rijksoverheid) staat de webpagina <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/orgaandonatie-en-weefseldonatie>. Er staat een filmpje met de titel “Hoe werkt orgaandonatie?”. Doorklikkend komt het filmpje op een gegeven moment met de tekst “Het geven van organen aan iemand anders noemen we ‘doneeren’.” Het is goed om op te merken dat het niet alleen om orgaandonatie gaat, maar ook om weefseldonatie, dus met name huid, bot- en peesweefsel, oogweefsel en hoornvliezen, hartkleppen en bloedvaten. Verder moet onderscheid gemaakt worden tussen donatie bij leven en donatie na sterven.

Het gaat hier natuurlijk om dit laatste; donatie na sterven. Maar dat kan dan ook weer twee dingen betekenen, nl. na **hersendood** en na overlijden nadat hart en bloedsomloop gestopt zijn (**circulatiestilstand**). De NTS (Nederlandse Transplantatie Stichting)

geeft op haar website cijfers over donatie en transplantatie op de webpagina <https://www.transplantatiestichting.nl/publicaties-en-naslag/cijfers-over-donatie-en-transplantatie>. Het is, op basis van deze cijfers, voor mij niet helemaal duidelijk om welke aantallen het precies gaat, maar ik schat op basis van de cijfers die hier genoemd worden dat orgaantransplantatie na overlijden in Nederland jaarlijks van enkele honderden gestorven donoren gebeurt en weefseltransplantatie van enkele duizenden.

Hersendood ontstaat na een cascade van catastrofale destructie van de hersenen in een levende, kunstmatig beademde patiënt. Bij donatie wordt hersendood vastgesteld volgens het “Besluit vaststelling van de dood bij postmortale orgaandonatie”. Volgens dit besluit wordt in Nederland onder hersendood verstaan: “het volledig en onherstelbaar verlies van de functies van de hersenen, inclusief de hersenstam en het verlengde merg.” Dit besluit van de Nederlandse regering geeft een, in mijn ogen, gedetailleerde en technische diagnostiek voor het vaststellen van de toestand van hersendood, die voor leken niet te begrijpen is. Voor alle duidelijkheid, het betreft hier dus iemand van wie hart en bloedsomloop niet gestopt zijn. Toch worden zulke mensen geacht te zijn overleden, omdat hun hersenen niet meer werken. Ik vind het opmerkelijk dat hier gesteld wordt “er kan geen hersenactiviteit meer aangetoond worden en er is sprake van afwezigheid van bewustzijn”. Het begrip “bewustzijn” is voor mij heel verwarrend. Wat wordt precies bedoeld? Dat staat niet in het besluit. Afwezigheid van bewustzijn

kan je alleen maar vaststellen, als je er van uitgaat dat het bewustzijn te meten is d.m.v. het meten van hersenactiviteit, i.c. bloedsomloop en elektrische stroompjes in de hersenen. Maar is dat wel correct? Tegenwoordig wordt vaak gezegd dat bewustzijn een emergentie is. Is die emergentie te meten? Bovendien, bewustzijn is toch een intern proces? Hoe kan je weten of dat afwezig is? Maar vooral, het is het enige dat wij hebben, het enige dat wij zelf beleven. En er zijn geopereerde patiënten en patiënten, die uit een coma komen, die een herinnering blijken te hebben aan de periode dat ze geacht werden geen bewustzijn te hebben. En er bestaat zoiets als een *Minimally Conscious State* (MCS), die wordt gedefinieerd als een toestand van ernstig veranderd bewustzijn waarin minimaal maar duidelijk gedragbewijs van zelf- of omgevingsbewustzijn wordt aangetoond, maar die nog tamelijk kort geleden niet werd onderkend.

Bij dood door circulatiestilstand is de vraag hoe de circulatiestilstand ontstaan is. Als er geen sprake is van hersenletsel, dan is deze situatie vergelijkbaar met euthanasie. Ook hier weten we niet wat de gestorvene/stervende van dit proces ervaart, omdat communicatie niet meer mogelijk is.

En ook hierbij wordt eraan getwijfeld of de periode (5 minuten) die gehanteerd wordt om de dood vast te stellen, wel toereikend is om er zeker van te zijn dat de overledene/stervende niets meer ervaart, voordat met de (voorbereidingen op de) orgaandonatie begonnen wordt. Circulatiestilstand komt voor bij verschillende manieren waarop mensen sterven, zoals hartfalen, ongeluk etc.. Orgaandonatie vindt dan plaats op basis van de aanname dat de persoon al gestorven is en er geen (minimaal) bewustzijn meer is. Wat gebeurt er vervolgens met gestorven donoren voordat de uitneming plaatsvindt? Naar mijn weten gaan gespecialiseerde artsen onmiddellijk na de vaststelling van de dood een reeks onderzoeken uitvoeren om de bruikbaarheid van de organen en het weefsel vast te stellen. Dit onderzoek is ingrijpend en zou afschuwelijk en totaal onacceptabel gevonden worden als je dit zou uitvoeren op een stervende. Maar de overledenen, waarop deze vreselijke

onderzoeken uitgevoerd worden, werden, in een aantal gevallen, een paar minuten eerder gezien als stervenden.

Bij het “normale” stervensproces, bij euthanasie, circulatiedood en hersendood, altijd blijkt er een periode te zijn waarin de vraag is: wat ervaart de stervende (nog) nadat de communicatie onmogelijk geworden is, zowel voor als na de circulatiestilstand. Er zijn bij de verschillende manieren van sterven gedragslijnen ontstaan, waarnaar men handelt. Deze gedragslijnen zijn vastgelegd, deels in wetgeving, zonder dat er zekerheid is dat de psyche van de patiënt volledig verdwenen is.

Hoe kan je dit doen als je geen inzicht hebt in de beleving van de stervende of mogelijk zelfs, wat een stervende nog doormaakt. Het gaat erom te weten wat een stervende doormaakt als hij/zij sterft en wat de stervende helpt en wat onaangenaam is.

Is meer kennis verwerven denkbaar?

Het is dus een goed idee als er meer bekend wordt over de vraag wat een stervende doormaakt en wat hem/haar helpt en wat onaangenaam is. Daarvoor is meer kennis nodig. Uitgezocht moet worden hoe het voelt om te sterven. Maar is deze kennis wel te verkrijgen? Veel mensen zullen zeggen dat je dat nooit kan weten. En dat is misschien ook zo. Maar gezien alles wat er met stervende mensen gebeurt, moet je het toch op z'n minst willen weten. En daarbij ook je best doen om het te weten te komen.

Als je kennis wil verkrijgen, dan is vanuit menselijk, compassioneel standpunt als eerste de vraag of je dit wil/kan doen zonder medewerking van de stervende. Dat lijkt mij onmogelijk. Je hebt dus de medewerking van de stervende nodig om meer kennis te verkrijgen, maar kan je stervenden wel belasten met het meedoen aan een onderzoek? Het antwoord op die vraag is, denk ik, nee. Dat betekent dat er onderzoek gedaan moet worden zonder stervenden te belasten, maar tegelijkertijd, aan de hand van wat stervenden ervaren, vaststellen wat er met hun psyche gebeurt, c.q. hoe hun psyche zich ontwikkelt. Dat lijkt een paradox.

Hoe dan ook, de volgende vier vragen lijken mij aan de orde. Ten eerste is de vraag of het moreel verantwoord is. Ten tweede is de vraag hoe je kan communiceren met een stervende. Ten derde, als je niet wil of kan communiceren met een stervende, kan je dan op een andere manier bepalen of meten wat deze doormaakt. Ten vierde, hoe maak je je bevindingen bewijsbaar.

Er is nog veel meer over te zeggen, maar ik beperk me tot overwegingen over deze vier vragen. Is het betrekken van een stervende, bij onderzoek naar het stervensproces, moreel verantwoord? Ik denk dat als je het botweg vraagt aan mensen, en zeker mensen die midden in zo'n proces zitten, dat je een hartgrondig nee krijgt. Ook professionals zullen sterk geneigd zijn om afwijzend te reageren. Maar als je het met een goede inleiding aan mensen vraagt, die niet midden in zo'n proces zitten, dan zijn er genoeg mensen te vinden die wel degelijk bereid zijn om mee te werken. Ik ken er inmiddels al een stel. Weten deze mensen wel waar ze ja tegen zeggen, misschien niet; ze zullen goed geïnformeerd moeten worden. Toch denk ik dat er zeker mensen zijn die geheel vrijwillig mee willen werken, althans dat soort onderzoek toestaan. Is dat dan moreel verantwoord? Als deze mensen goedgeïnformeerd en geheel vrijwillig meewerken; ja!

Kun je communiceren met een stervende? Is het wel realistisch? Persoonlijk denk ik dat meewerken aan een onderzoek, als dat energie van de stervende vraagt, niet mogelijk is. Op het eind heeft de stervende echt nergens meer energie voor. Op het allerlaatste is het lichaam geprogrammeerd om elk greintje energie waar het nog over beschikt te gebruiken voor de meest essentiële functies, t.w. hart, ademhaling en hersenstam. Er is helemaal geen energie meer beschikbaar voor zintuigen en communicatie. Onderzoek is alleen mogelijk als er niets van de stervende gevraagd wordt. Dat beperkt de mogelijkheden voor onderzoek behoorlijk. Niet dus, denk ik, of heel beperkt en niet in de laatste fase.

Dus een andere manier? Een manier die niets van de stervende vraagt maar toch een inzicht of op

z'n minst indicatie geeft over wat de stervende doormaakt. Kan dat? Bloedsomloop en stroompjes in de hersenen meten lijkt mij een goede, logische eerste oplossing hiervoor, maar dat houdt klaarblijkelijk ergens op zonder dat je weet of het bewustzijn helemaal weg is. En vragen deze metingen niet toch iets van de stervende door bijvoorbeeld sensoren die geplaatst zijn? En als het bewustzijn bestaat uit te meten hersenactiviteit (stroompjes tussen neuronen) dan is in de allerlaatste fase onderzoek ook niet zinvol. Maar omdat niet bewezen is of het bewustzijn dan helemaal weg is, kan je ook ervoor kiezen om daar niet vanuit te gaan. Sterker nog, als je het zeker wil weten dan moet je het onderzoek tot het allerlaatste uitvoeren. En zelfs tot een korte periode na de circulatiestilstand.

Kan het nog op een andere manier? Ik denk dat er nog wel meer te bedenken is. Een logische volgende stap lijkt mij om mensen, die veel met stervenden te maken hebben (de verzorgenden, de professionals), te vragen om te beschrijven hoe dat proces verloopt. Trouwens, bij begrafenisondernemers en forensische deskundigen, zijn daar geen opvattingen over wat er gebeurd is of gebeurt met gestorvenen? Ook kan je stervenden gaan observeren, bijvoorbeeld met camera's. Is er ooit wel eens een systematische inventarisatie gemaakt van wat er van buiten af waar te nemen is aan een stervende en dan gerelateerd aan het voortschrijden van het sterven?

Welke andere manieren zijn denkbaar? Op dit moment hoeft ik misschien ook niet te bedenken wat allemaal kan, dat kunnen specialisten, zoals mensen die werken met nieuwe onderzoekstechnologie, vast veel beter.

Vervolgens komt bij de leek natuurlijk ook de vraag op of je rechtstreeks met iemands psyche kan communiceren zonder het lichaam van een persoon te adresseren. Vol-

gens mij kunnen we dat niet, want telepathie bestaat niet. Je bent dan op het gebied van de parapsychologie aangeland; dat is wel degelijk een wetenschap maar staat niet in erg hoog aanzien en de combinatie met onderzoek naar het stervensproces klinkt op z'n minst uitdagend. Toch zijn er ook op dit gebied vast specialisten (wetenschappers) te vinden die iets kunnen betekenen.

Ten slotte; hoe maak je de bevindingen bewijsbaar? De wetenschap ontwikkelt zich door hypothesen te toetsen. Dat betekent dat er eerst hypothesen opgesteld moeten worden die voorspellen hoe het stervensproces verloopt nadat een normale communicatie met de stervende onmogelijk is geworden. En dan het stervensproces zoals de stervende dat ervaart. Hoe voelt het? Die hypothesen kunnen ontstaan uit het onderzoek zoals dat hierboven gesuggereerd is. En vervolgens moeten die hypothesen getoetst worden. Hoe doe je dat? Het bijzondere hieraan is natuurlijk dat ieder mens uiteindelijk gaat weten of ervaren of die hypothesen correct zijn. Alleen gaat niemand dat meer vertellen. Maar een combinatie van opvattingen uit de verschillende disciplines kan wel betekenis hebben. Dat is in de huidige wetenschap niet ongebruikelijk.

Slotsom

De vraag is: Hoe ontwikkelt de psyche van een stervende zich? Hoe voelt sterven? Wat gebeurt er nou precies met je? Er is een noodzaak, want iedereen sterft, we gaan het allemaal meemaken. Het gaat mis omdat de stervende op het laatst niet

meer duidelijk kan maken wat de wensen en behoeften zijn en omdat ook niemand feitelijk weet wat de wensen en behoeften van een stervende op dat moment zijn. De omgeving (naasten en verzorgenden) geeft er een eigen interpretatie aan, naar beste weten en goed bedoeld, maar toch weet niemand wat de stervende helpt en wat onaange-

naam is. En er zijn genoeg mensen die opvattingen over het sterven hebben; in het geloof, bij het sterfbed, bij euthanasie, orgaandonatie, allemaal heel "grote" onderwerpen. En niet alleen opvattingen; we doen ook dingen met stervenden en gestorvenen. Dingen die we geloven of denken te weten. Maar we weten ook dat twijfels mogelijk zijn omdat het handelen deels berust op aannames en veronderstellingen.

Het bewustzijn is het enige dat we echt zelf beleven. Ook al zijn er opvattingen dat het bewustzijn een emergentie of het bijproduct van heel veel neuronen en stroompjes is; het is het enige dat wij als mensen ervaren. Voor het sterven geldt dan dat dit het laatste stukje is van wat we van deze wereld meemaken. Het kan toch niet zo zijn dat er juist op dat moment dingen met je gebeuren zonder dat iemand weet (behalve jijzelf, maar je kan dat niet meer communiceren) hoe dat aanvoelt?

Er valt hier nog wel wat te leren. Het kan vast wel. Laten we de verhalen eens naast mekaar leggen. Ondenkbaar is het in ieder geval niet om meer te weten te komen c.q. hypothesen te formuleren die getoetst kunnen worden. Het gaat er om een manier te vinden waarop je het beste kan sterven, dat is toch ook een vorm van gezondheidszorg. Zo commercieel zijn we toch niet, dat we ons niet zouden bekommeren om onze laatste momenten.

Een Republikeins parlementslicid in North Dakota diende een absoluut krankzinnige anti-LGBTQ-wet in

Hemant Mehta

19 januari 2021, Friendly Atheist Blog op de Patheos website^[1],

vertaald door **René van Elst**

Voor het geval dat je je afvraagt wat Republikeinse parlementariërs in hun schild voeren, omdat ze duidelijk niet geïnteresseerd zijn in het omgaan met de pandemie of het bestrijden van corruptie of het helpen van mensen, diende de Republikeinse volksvertegenwoordiger in North Dakota Terry B. Jones onlangs een knettergek (*batshit crazy*) wetsontwerp in, HB 1476, dat LGBTQ-mensen aan de schandpaal nagelt, terwijl het hele woordenboek wordt herschreven over hoe de staat met hun aangelegenheden moet omgaan. Vier pagina's van het tien pagina's tellende wetsvoorstel omvatten definities van termen op een manier die inspeelt op conservatief christelijk haatzaaien:

"Drag queen story time"^[2] betekent een niet-seculiere gebeurtenis waarbij mannen zich verkleden als vrouwen en een inherent geseksualiseerde voorstelling geven die zich richt op minderjarigen met als doel het bevorderen en normaliseren van de op geloof gebaseerde overtuigingen en praktijken die voortkomen uit de seculiere humanistische religie. De term beschrijft een gebeurtenis die zich richt op kinderen en bandeloosheid bevordert in pogingen om praktijken te rechtvaardigen die niet stroken met de vrede of de veiligheid van de staat vanuit het perspectief van een redelijke waarnemer."

Iedereen die naar een Drag Queen Story Time evenement is geweest, weet dat er niets seksueels

aan is. Ze lezen boeken voor aan kinderen. Dat is alles. Het is gezinsvriendelijk.

"Niet-seculier assertief sexegerelateerd identiteitsverhaal (Nonsecular self-asserted sex-based identity narrative)" betekent een onbewezen op geloof gebaseerde identiteit en een impliciet religieuze morele stellingname die niet is gebaseerd op vanzelfsprekende neutrale waarheid en een verhaal is dat het individu een gevoel van doelgerichtheid biedt en dient als commentaar op seksuele praktijken, seksuele voorkeur, geloof, moraliteit en leven. De term omvat uitdrukkingen en taalgebruik die controversieel, geseksualiseerd, moreel dubieus, en van twijfelachtig waarheidsgehalte zijn en de neiging hebben om gemeenschapsnormen van fatsoen te ondermijnen en losbandigheid te bevorderen."

Dat is een lange manier om te zeggen dat 'transgenders het verzinnen.'

"Niet-seculier huwelijk": elke vorm van zogenaamd huwelijk waarbij het niet om een man en een vrouw gaat en die onlosmakelijk verbonden is met de religie van het seculiere humanisme. De term verwijst naar zogenaamde huwelijken tussen meer dan twee personen, personen van hetzelfde geslacht, een persoon en een dier, of een persoon en een object."

Hij koppelt het homohuwelijk aan bestialiteit en... trouwen met je computer of zoiets. Volgens Jones tellen alleen hetero-niet-trans-huwelijken – en al het andere is ketterij verbonden aan de "religie" van het seculiere humanisme.

Zijn definitie van "seculier humanisme" is trouwens net zo gek:

"de term omvat een geloofssysteem dat is gecentreerd rond de onbewezen veronderstellingen dat er geen morele absoluteën zijn en geen enkele morele doctrine mag worden gebruikt als de superieure basis voor wet en beleid. De term omvat een reeks onbewezen op geloof gebaseerde veronderstellingen en nergens op gebaseerde beweringen die suggereren dat moraliteit en waarheid door de mens gemaakte conventies zijn en dat de kern van vrijheid het vermogen van de mens is om zijn eigen betekenis aan het universum toe te kennen. De term verwijst naar een religie die de neiging heeft om losbandigheid te bevorderen en praktijken te rechtvaardigen die niet stroken met de vrede en

veiligheid van de staat. De term verwijst naar de overtuiging dat de mens slechts een bundel chemicaliën, geanimeerde stukken vlees of toevallige deeltjes is, en dat de natuur alles is wat er is..."

Aangezien we onlangs christelijke extremisten het Capitool hebben zien aanvallen, is de bewering dat atheïsten opvattingen hebben die "losbandigheid bevorderen" en de "vrede en veiligheid van de staat bedreigen" gewoon gestoord. De definities gaan nog een tijdje zo door. Maar met welk doel? Wat beoogt dit wetsvoorstel eigenlijk? Simpel gezegd zou het de staat verbieden om LGBTQ-mensen op enigerlei wijze te erkennen of bij te staan door te zeggen dat dit een ongrondwettelijke goedkeuring zou zijn van hun "religie" van seculier humanisme. Dat betekent: geen huwelijksvergunningen voor paren van hetzelfde geslacht of paren met (een) trans-partner(s). Dat betekent: geen publiek geld voor enigerlei erkenning van LGBTQ-mensen, of voor dekking van een geslachtsveranderingsoperatie of voor bestrijding van "conversietherapie".^[3] Dat betekent dat het illegaal zou zijn voor de staat om een Pride-vlag op te zetten. Dat betekent dat het illegaal zou zijn om het geslacht te veranderen op het rijbewijs of de geboorteakte van een transpersoon. Dat betekent dat het illegaal zou zijn om een transgevangene op de juiste gevangenisafdeling te plaatsen. Dat betekent dat er geen transmensen in het juiste sportteam kunnen spelen of de juiste kleedkamer kunnen gebruiken. Dat betekent dat "het toestaan van het wijzigen van de aanspreektitel (mandating pronoun changes)" ook verboden zou zijn.

Hoe zit het met seksuele voorlichting? Jones zegt dat geen enkel leerprogramma dat het erkennen van LGBTQ-mensen omvat, op openbare scholen kan worden onderwezen tenzij ouders "schriftelijk" expliciete toestemming geven en de school hen informeert dat de leerstof "hun kind kan blootstellen aan losbandigheid en een bepaald religieus wereldbeeld."

Het is allemaal de koortsdroom van een conservatieve christelijke kwezel. Een soortgelijke resolutie met veel van dezelfde taal werd vorig jaar geïntroduceerd in West Virginia en leidde tot niets. Andere wetsontwerpen in andere staten die hetzelfde patroon volgen, hebben homohuwelijken "schertshuwelijken" genoemd.

Dit is dus wat republikeinen doen met hun macht. Ze gebruiken die om zoveel mogelijk mensen te

kwetsen in de veronderstelling dat een traditionele conservatieve christelijke kijk op de wereld de enige juiste is. Alle anderen beoefenen eigenlijk een andere religie en schenden daarom ironisch genoeg de scheiding van kerk en staat door de regering te vragen hen gelijke rechten te geven. Zelfs in North Dakota zal het met zo'n wetsontwerp waarschijnlijk niets worden. Maar het betekent nog steeds dat Republikeinse politici hun tijd gebruiken om op geloof gebaseerde haat te verspreiden. Overigens kwam Jones vorige week in het nieuws door een ander wetsvoorstel in te dienen dat overheidsinstanties zou dwingen om "Amerikaans" als ras te vermelden, eraan toevoegend dat zwarte mensen "blij waren dat hun voorouders hier als slaven werden gebracht."

Noten van de vertaler:

[1]<https://friendlyatheist.patheos.com/2021/01/19/a-north-dakota-gop-lawmaker-filed-an-absolutely-insane-anti-lgbtq-bill/>

[2] Drag Queen Story Hour (DQSH), Drag Queen Storytime en Drag Story Time zijn kinderevenementen die voor het eerst werden gestart in 2015 door auteur en activist Michelle Tea in San Francisco met als doel "een liefde voor lezen te inspireren, terwijl dieper gaande lessen worden gegeven over diversiteit, zelfliefde en waardering voor anderen." De evenementen, gewoonlijk gericht op kinderen van 3-11 jaar, worden gehost door travestieten die kinderboeken lezen en deelnemen aan andere leeractiviteiten in openbare bibliotheken. (uit Wikipedia Engels)

[3] Bij conversietherapie wordt met psychologische middelen geprobeerd iemands homo- of biseksuele oriëntatie te veranderen in een heteroseksuele. Wordt vooral gepropageerd en gepoogd te doen door christelijke organisaties.

Reïncarnatie en wetenschap

Harry Ansems

Onder reïncarnatie wordt door mij hier begrepen dat een niet-lichamelijk deel (geest of ziel) van een levend wezen na de dood niet verdwijnt maar opnieuw in een ander levend wezen geboren wordt.

Van oudsher komen we de opvatting dat het zo toegaat, tegen in bepaalde wijdverbreide Aziatische religies en filosofieën, zoals Hindoeïsme en Boeddhisme. Maar daarbij is het niet gebleven. Uit recente peilingen is gebleken dat na de terugval van het Christendom ook in het nuchtere Nederland toch een toenemend aantal volwassen personen in een of andere vorm van reïncarnatie gelooft. Zo zou blijken een peiling in 2017 circa een kwart van de volwassen Nederlanders in reïncarnatie geloven. Deels is dit natuurlijk te verklaren doordat veel mensen, die met een bepaalde religie zijn grootgebracht, na het verlies daarvan zich toch gaan hechten aan een substituuut voor het verlorene. Niettemin blijft dit een zeer opmerkelijk gegeven. Op de eerste plaats is het al niet erg logisch dat het merendeel van deze “afvalligen”, die de Christelijke dogmatiek in eerste instantie op min of meer rationele gronden hebben afgewezen (“een almachtige god kan nooit al dit aardse leed toestaan”), vervolgens toch een nieuwe leer accepteren waarvoor men geen enkel rationeel argument kan bedenken. Dit laatste is overigens wel geheel conform de antieke Aziatische levensinstelling waarbij enkel gevoelsargumenten en intuïtie aan bod komen en waarbij onderbouwing en bewijs van weinig betekenis worden geacht. Maar op de tweede plaats is het toch verbijsterend dat een zo groot percentage landgenoten klakkeloos de aanname accepteert dat er zoiets als een losse individuele geest bestaat, die geheel los van het indi-

viduele lichaam een eigen bestaan leidt en daar na het afsterven van het individuele lichaam gewoon mee doorgaat. Want dat is toch de kern van het reïncarnatie-geloof. Deze zelfde kerngedachte hebben deze nieuwe reïncarnisten overigens nog steeds gemeen met de traditionele Christenen en Islamieten, die ervan uitgaan dat hun persoonlijke geest na hun dood opnieuw te voorschijn komt, weliswaar niet in een ander lichaam maar juist in hun eigen (aardse) lichaam en liefst in een prachtige hemelse omgeving. Het is goed om prioritair op deze kerngedachte door te gaan.

We moeten bedenken dat, rekening houdend met de nodige overlappingsen tussen reïncarnisten en traditionele gelovigen, toch mogelijk een ruime meerderheid, moge-

aan te gaan met de soms absurde gevolgen van geloofsuitingen. Wetenschappers en gelovigen zouden niet op elkaars terrein mogen komen en elkaar volledig moeten respecteren, zo was de algemene opvatting. Dit bleek een onhoudbare stellingname, niet in de laatste plaats doordat met name bijbelvaste gelovigen maar bijvoorbeeld ook astrologen en parapsychologen hun beginselen steeds weer als wetenschap probeerden te verkopen. Denk maar aan het verwerpen van het modern biologie-onderwijs als zijnde in strijd met “de waarheid”, het poneren van “intelligent design” als wetenschap, de voortdurende manipulatie van de bewijslast (gelovigen hebben het recht om niets te hoeven bewijzen, van wetenschappers wordt daarentegen verwacht dat alles tot in detail bewezen wordt). Gelukkig zijn echter wetenschappers als Richard Dawkins, Daniel Dennett en Victor Stenger duidelijk een andere weg ingeslagen. Zij stellen dat veel van wat door gelovigen als vanzelfsprekende waarheid wordt aangenomen niet alleen kan, maar zelfs moet worden bestreden met wetenschappelijke methoden. En zij verdienen navolging.

lijk 70 à 75 % van de Nederlandse bevolking dit beginsel van een absolute scheiding van lichaam en geest aanhangt. Hoe moeten wij als sceptici hier nu mee omgaan? Hoewel de reïncarnisten zich doorgaans op hun geloof of hun gevoel zullen beroepen, hetgeen dus op zich niet falsifieerbaar is, is het toch het beste hen zoveel mogelijk met wetenschappelijke methoden van replek te dienen. Tot een verbazend korte tijd geleden zou de wetenschap ons niet gedwongen hebben om op deze manier de confrontatie

lijk 70 à 75 % van de Nederlandse bevolking dit beginsel van een absolute scheiding van lichaam en geest aanhangt. Hoe moeten wij als sceptici hier nu mee omgaan?

Hoewel de reïncarnisten zich doorgaans op hun geloof of hun gevoel zullen beroepen, hetgeen dus op zich niet falsifieerbaar is, is het toch het beste hen zoveel mogelijk met wetenschappelijke methoden van replek te dienen. Tot een verbazend korte tijd geleden zou de wetenschap ons niet gedwongen hebben om op deze manier de confrontatie

Hieronder wordt door mij met betrekking tot reïncarnatie een tweetal stellingen geponeerd, die aan de hand van objectieve feiten kunnen worden getoetst.

Stelling 1 : Het is een misvatting dat er een individuele geest zou bestaan die los staat van het materiële individuele lichaam.

Er is geen enkel bewijs ooit geleverd dat de individuele geest (of ziel) na het afsterven van het individuele lichaam blijft voortbestaan. De aarde heeft tot nu toe al als ver-

Stellingen

blijfplaats gediend voor miljarden leden van de soort homo sapiens. Daaronder bevonden en bevinden zich talrijke zieners, profeten, zelfverklaarde goden enzovoort, die voor zichzelf en voor anderen (lees ook: hun aanhangers) het eeuwige leven claimden. Maar wat is uiteindelijk de opbrengst van al deze retoriek? Welke overledenen zijn ooit teruggekeerd op aarde anders dan in imaginaire beelden en dromen?

Na het afsterven van de overledene, valt zijn lichaam voor iedereen zichtbaar uiteen. Het is een algemeen verspreide misvatting dat de geest (of ziel) aan dit proces zou ontsnappen, hoe graag men dit ook zou willen. Wat wij onder geest of geestelijke vermogens verstaan is niets meer of minder dan een zeer gecompliceerd proces tussen de synapsen van onze hersenen, waardoor ons geheugen, ons bewustzijn en ons vermogen tot redeneren ontstaat. Geen enkel mens heeft na de dood nog deze aan het individuele lichaam gekoppelde vermogens. Alles is verdwenen bij de dood. Ook het voor homo sapiens zo belangrijke reflexieve vermogen, waaruit het zelfbewustzijn voortkomt, overleeft niet zijn natuurlijke dood aangezien het ook hier gaat om een proces van de materiële hersenen. Het is evenwel juist dit niet eenvoudig te doorgronden zelfbewustzijn dat voor veel de aanleiding is om gemakshalve maar te geloven in een bovennatuurlijke, onaantastbare geest.

De Japans-Amerikaanse wetenschapper Michio Kaku beschrijft hoe het zelfbewustzijn van de moderne mens zich gedurende de lange evolutie van het organische leven op aarde heeft ontwikkeld tot wat het nu is. Hij onderscheidt bij levende soorten vier niveaus van een toenemend bewustzijn, die gedurende de evolutie zijn opgebouwd. Hier kort samengevat:

1. Het laagste niveau. Een organisme op dit niveau beweegt niet of nauwelijks en vormt zich op basis van enkele terugkoppelingen (bijvoorbeeld temperatuurwaarneming) een model van zijn omgeving. Dit niveau is typerend voor alle plantensoorten.

2. Onder het tweede niveau vallen met name de reptielen. Zij beheersen een groot aantal terugkoppelingen en hebben een centraal zenuw-

stelsel om informatiestromen te organiseren.

3. Op dit niveau neemt het aantal terugkoppelingen exponentieel toe. Het gaat hier om sociale dieren met emoties. De dieren ontwikkelen niet alleen een model van hun locatie in de ruimte, maar ook van hun positie in relatie tot soortgenoten.

4. Het menselijk bewustzijn. Het menselijk bewustzijn schept een model van de wereld om vervolgens op basis daarvan simulaties in de tijd te doen. Allerlei terugkoppelingen moeten worden geanalyseerd en onderling vergeleken om een beslissing te nemen en een doel vast te stellen.

Kenmerkend is dat deze bewustzijnsniveaus ook fysiek zijn waar te nemen in de individuele menselijke hersenen, zoals deze in de loop van de evolutie zijn gevormd. Onze menselijke hersenen bestaan immers uit verschillende lagen, te weten de primitieve hersenstam, daarboven het reptielenbrein, vervolgens het limbische brein (bij de hogere diersoorten) en tenslotte aan de buitenkant de prefrontale schors of neocortex, die bij uitstek kenmerkend is voor de mens en gevormd is in het jongste deel van de evolutie. Ook het zelfbewustzijn, de tot nu toe hoogste vorm van de menselijke geestelijke vermogens, is een vaardigheid welke met de uitbreiding van de hersenen in de loop van de biologische evolutie is ingevoerd. Het is dus zeker geen buitenlichamelijk of bovennatuurlijk verschijnsel.

Duidelijk is wel dat er bij geen enkel organisme, ook niet bij de mens, sprake is van een geest of ziel die een eigen leven leidt. Terwijl we wel accepteren dat bijvoorbeeld een pijnprikkel het gevolg is van een puur fysiek mechanisme, hebben we er moeite mee dat het zelfbewustzijn eveneens voortkomt uit hetzelfde fysieke mechanisme. De inconsequentie is natuurlijk ook dat met name in de de Christelijke en Islamitische geloofsleer wel een onaantastbare ziel wordt toegekend aan de mens maar dat deze volledig wordt ontzegd aan de lagere levensvormen.

Stelling 2 : Als het op persoonlijke zaken aankomt (hier: het voortleven van het eigen individu of de eigen persoon), verkiest een ruime meerderheid van de mensen helaas nog steeds een uitsluitend gevoelsmatige benadering boven een rationele of wetenschappelijke methode.

De vraag is waarom dit zo is. In het verleden immers heeft de intuïtieve (gevoelsmatige) methode het steeds weer moeten afleggen tegen de wetenschappelijke methode. Wij leefden lange tijd op een platte aarde totdat met harde feiten werd aangetoond dat wij op een bol leven. Tegen onze intuïtie in werd aangetoond dat de aarde niet het middelpunt van het zonnestelsel is, maar dat de aarde draait om de zon, die op haar beurt weer een onbeduidend sterretje is in een onmetelijk groot universum. Voorts is de mens sinds Darwin niet het volmaakte hoogste-

punt van een schepping. Met overstelpend veel bewijsmateriaal en tegen het zere been van vele gelovigen is gebleken dat de mens slechts een onderdeel is van een zich nog steeds voortzettende organische evolutie. Vervolgens komt als klap op de vuurpijl nu ook steeds meer aan het licht dat de individuele menselijke geest geen unieke en onaanastbare grootheid is. In het menselijk zelfbeeld van velen is de eigen persoon datgene waar alles om draait, de spil van het universum. Maar steeds meer maken psychologische en neurologische onderzoeken duidelijk dat een dergelijke fixatie op de eigen persoon geen stand kan houden. Een geïsoleerde menselijke geest is gedoemd ten onder te gaan. De individuele menselijke geest, of wat daar ook voor door moet gaan, is volledig ingebed en afhankelijk van haar culturele omgeving. De omgang met medemensen is essentieel voor vorming en onderhoud van de menselijke persoonlijkheid.

Daarbij waarschuwen de spiegelneuronen in onze hersenen ons steeds weer dat bezit van geestelijke vermogens en zelfervaring iets is wat wij delen met miljarden medemensen. Van uniciteit is derhalve geen sprake, hooguit van enige diversiteit. Desondanks is de fixatie op het eigen individu nog steeds een zeer krachtig overblijfsel uit ons evolutionaire verleden. Het in de loop van de evolutie in de menselijke hersenen opgebouwde limbische systeem speelt een belangrijke rol bij primaire emoties als angst, verlangen en bevrediging op korte termijn. Dit systeem heeft in het verleden zijn waarde bewezen en is nog steeds nuttig, bijvoorbeeld bij dreigend gevaar. Maar de verdere uitbreiding van de hersenen met de neocortex, waardoor rationaliteit, planning en ook moraliteit mogelijk zijn geworden, heeft ons pas echt tot de mens gemaakt die we nu zijn. Verklaarbaar is wel dat mensen, vooral wanneer emoties een rol spelen, maar moeilijk kunnen bevatten dat hun eigen persoonlijke identiteit tegelijk met het sterven van het lichaam een einde neemt.

Wel is opvallend dat oude mensen, die aan het einde van hun levenscyclus zijn, doorgaans weinig moeite hebben met een definitief afscheid van hun lichaam en van hun

geest. En ook dat kan aan de hand van evolutionaire feiten verklaard worden. De drang tot voortleven is ingebakken in onze genen (zie o.a. Richard Dawkins). Vanzelfsprekend horen jongere mensen bang te zijn voor de dood. Maar bij oude mensen is de bijdrage aan voortzetting van de eigen genen reeds een gelopen race.

Wat overblijft

Blijft er dan uiteindelijk helemaal niets meer over van een overleden mens? Ja, natuurlijk wel. Niet alleen de biologische producten van de mens (kinderen, kleinkinderen) maar vooral ook de producten van zijn geest kunnen nog heel lang in stand blijven en zelfs van blijvende

name van verwanten of nauw betrokken vrienden van de overledene, alsmede van paragnosten die op instructie van de betrokkenen zijn ingeschakeld. Met stelligheid beroept men zich er dan op gesprekken te hebben gevoerd met de overledene. Het is niet de bedoeling om al deze mensen van verzinsels te betichten, maar met serieus bewijs voor het bestaan van geesten heeft dit alles niets te maken. Integendeel, het gaat hier om een vaak voorkomend psychologisch verschijnsel. Onze hersenen zijn zodanig geconstitueerd dat wij ook in gedachten hele gesprekken kunnen voeren met personen die helemaal niet aanwezig zijn. Denk maar aan de alleenstaande weduwe die nog heel lang zal doorgaan

waarde zijn. Denk aan al de overgebleven documenten en afbeeldingen, de bijdragen aan de gemeenschap en aan al de herinneringen welke zijn opgeslagen in het geheugen van degenen die de overledene gekend hebben.

En helaas zijn het juist deze herinneringen die een belangrijke rol spelen in het geloof van de reïncarnisten. Sommigen van hen claimen contact te hebben met de geest van een overleden persoon. Bekend zijn de voorbeelden van plotseling stilstaande klokken of van de muur vallende schilderijen op (of rond?) de sterfdag van de geliefde overledene. Daarnaast zijn er natuurlijk de nimmer als bewijs acceptabele getuigenissen “van horen zeggen”. Men claimt dan gesproken te hebben met iemand die in staat is contact te maken met een overledene.

Geen enkel serieus persoon zou hier genoeg mee moeten nemen. Maar van tijd tot tijd zijn er zeker ook wel de zogenaamde getuigenissen “uit eigen waarneming”, met

met tegen haar overleden man te praten. Vaak komt hier dan nog bij dat de wens menigmaal de vader is van de gedachte. Op emotionele gronden zal men verlangen naar een weerzien met de overledene en het is dan maar een kleine stap naar een hardnekkig geloof in wederopstanding of in reïncarnatie.

Conclusie: Als men al begrip kan hebben voor degenen die in reïncarnatie geloven, dan is het toch niet wenselijk dat zovelen zich vastklampen aan een niet bestaande werkelijkheid en dat andersdenken dit volkomen acceptabel vinden. Het is zonde van de tijd die daaraan besteed wordt. In plaats daarvan kunnen aanhangers van reïncarnatie beter hun hoop en energie richten op de toekomst van een werkelijke wereld, waarin nog vele mooie dingen kunnen en ook moeten gebeuren.

Lale Gül, een inspiratie voor jonge onderdrukte moslims

Bart Collard

Foto's van automatische vuurwapens. Foto's van pistolen. Teksten als "Sharia4holland is aanwezig in Amsterdam, we weten hoe je eruit ziet". 'Memes' van een doodgeschoten Pim Fortuyn. Foto's van IS-vlaggen gepaard met *emo-ticons* van doodshoofden. Lale Gül ontvangt een ontelbaar aantal van dit soort berichten. De boodschap is duidelijk: ze moet dood. Waarom? Ze heeft een boek geschreven.

In Gül's autobiografische debuutroman *Ik ga leven* vertelt de jonge publicist hoe de hoofdpersoon, Büsra, opgroeit in een Turks gezin in de Amsterdamse Kolenkitbuurt. Vanaf haar zesde levensjaar verplichten haar ouders haar elke zaterdag en zondag van tien tot drie naar een Koranschool van Milli Görüs te gaan. Ze wordt daar elf jaar lang geïndoctrineerd, in haar eigen woorden 'intellectueel gemutileerd'. Gül's islamkritiek is scherp. "Het individu is non-existent" binnen de islam; het gaat slechts om het collectieve, om de gemeenschap.

De gemeenschap waar Gül, of Büsra, deel van uitmaakt is streng. De lijst van wat ze niet mocht was immens: epileren van wenkbrauwen, dragen van make-up, dragen van korte of strakke kleding (en op het strand dus geen "jetsers volop in de zon"), zonder hoofddoek naar buiten, Nederlandse televisie kijken (ook de legendarische cartoonserie *Shin Chan* werd verbannen, omdat de vijfjarige hoofdpersoon zijn blote billen laat zien), een van de vijf dagelijkse gebeden overslaan, een niet-islamitisch en niet-Turkse vriend hebben – laat staan lange hete seks met hem bedrijven, werken in de horeca (want daar wordt alcohol geschonken), fietsen ('je maagden-vlies kan breken'), eten en drinken tijdens de ramadan, snoepjes met varkensgelatine eten, de pil slikken, je maandverband in je slaapkamer laten slingeren, foto's van zichzelf online plaatsen, meegaan met buitenlandse schoolreisjes (omdat er volwassen mannen meegaan), homoseksueel zijn, muziek luisteren, zingen of dansen, levende wezens tekenen, uitgaan, werken met mannen of op vakantie gaan zonder mannelijk familielid. Je vraagt je af wat er nog wel mocht. Of in de woorden van Gül: "Moet ik leven als een kamerplant?"

Over de sancties was de docente van Milli Görüs duidelijk: "als je ongehoorzaam was, ging je naar de hel, waar je eeuwig zou verblijven, je ei-

gen pis zou drinken en steeds een nieuwe huid zou krijgen om weer te verbranden." Ook werd liet de school de kinderen een foto "van een zwaar gehandicapt en misvormd meisjes [zien] dat naar verluidt recent de Koran op de grond had geworpen en had gemeld dat ze afvallige was". De stichting weet in elk geval hoe je kinderen angst kunt inboezemen. Daaraan gerelateerd wordt het systeem van regels in stand gehouden door de erfzonde, waardoor Allah sancties niet alleen oplegde aan de overtreders. Büsra's imam zei: "Wij verwekkers [zijn] verantwoordelijk voor de daden van ons kroost, daar gaan wij rekenschap voor afleggen." Haar ouders zijn streng in de leer. Haar moeder noemt ze "de despoot des huizes" en "een Khomeini met een kut". Büsra werd regelmatig met vlakke hand door haar vader geslagen. Dat is wellicht niet zo vreemd, aangezien volgens de Koran een man zijn vrouw mag slaan als ze niet gehoorzaamt – en ook kinderen moeten hun ouders gehoorzamen.

Gül benoemt een probleem dat ik hier ook al vaker aan de kaak heb gesteld: de fundamentalistische moslims hebben een sterkere positie dan de hervormers, omdat die eerstgenoemden de heilige Schriften aan hun zijde hebben. Tegen het symbolisch interpreteren van de vele gewelddadige teksten in de Koran kan de fundamentalist altijd inbrengen: 'wie bent u, hervormer, sterveling, om aan de woorden van Allah te komen?'. Gül schrijft hierover scherp: "Als fundamentalisten van een religie een probleem zijn, zou je wellicht kunnen stellen dat er wat mis is met de fundamentalen."

Met name de grote mate waarin islam discrimineert tussen mannen en vrouwen, wringt bij Gül. Vrouwen moeten maagd blijven tot het huwelijk. Daarbuiten is geen seks toegestaan. Wie dat wel doet, heeft slechts één optie: trouwen. Dan word je op aarde met rust gelaten en zal slechts Allah nog over je oordelen. Een *one night stand* is dus sowieso niet mogelijk. Maar, zoals Gül beschrijft, mocht 'de boel uitglijden' tot in het verkeerde gat en je trouwt niet, dan is er slechts één optie: "een maagdenvliesoperatie." Anders ben je niets meer waard, een opgegeten en uitgespuwde boterham. Er wordt echter anders met jongens omgegaan. Zoals een tante zei "een jongen moet experimenteren, dat is normaal, maar bij een meisje is haar eer

belangrijker dan haar leven”. Helaas wordt dat laatste soms letterlijk genomen.

Dit is waarom vrouwen die buitenechtelijke seks hebben gehad gestenigd kunnen worden in sommige islamitische landen. Maar ook in Nederland geldt dat soms. Büsra: “Bovendien ben je bij ons als vrouw nooit helemaal onschuldig in een verkrachting.” Kennelijk heb *jij* gevoelens van lust bij de verkrachter opgewekt. Had je maar niet die pluk haar uit je hoofddoek moet laten vallen of had je maar niet moeten neuriën toen je op straat liep, zo lijkt de gedachte te zijn. Büsra vreest overigens voor eerwraak omwille van haar relatie met ‘Freek’.

In haar familie was die dreiging reëel. Toen haar nicht ‘Betül’ met haar vriend ging samenwonen, werd deze vriend door Büsra’s neven met een mes bedreigd en in elkaar geslagen. Maar, om terug te komen op die ongelijkheid tussen mannen en vrouwen: dat Betül’s broer een relatie had met een meisje dat geen hoofddoek droeg en in jurkjes met diep decolleté rondliep, zorgde amper voor ophef. Een profielfoto met Büsra’s neef en kleine zusje op Whatsapp dan weer wel. Mensen zouden denken dat ze reeds een man had, schande! Büsra verwijdert de foto. Haar moeder wil haar graag uithuwelijken aan een vrome moslimman. Wanneer Büsra reageert dat ze zelf verliefd wil worden op iemand, reageert haar moeder: “Liefde komt na het huwelijk”.

Gül verwondert zich over de islamitische obsessie met seksualiteit. Ze beschrijft gedetailleerd hoe Büsra lustig de liefde bedreef met Freek. “Het bereiken van een orgasme was het grootst mogelijke genot dat ik kende in het leven. Nu snapte ik waarom de islam het zo vaak had over seks.” Inderdaad. Als al die jonge moslimvrouwen zouden experimenteren met verschillende bedpartners, zouden ze tot de conclusie komen dat die islamitische regels hen onderdrukken. Dat ze bedrogen waren door hun slechte onervaren bedpartners. Immers, wat voor genot krijgt de uitgetrouwde vrouw wiens man toch wel in tien seconden klaarkomt? En dat is precies wat islam wil. Het huwelijk houdt de vrouw binnenshuis, doet haar gehoorzamen. Maar als ze vrijelijk mag experimenteren verdwijnt de onderdrukkende factor.

Daarom worden meisjes in sommige islamitische landen – en ook in Nederland – zelfs besneden, zeg gerust gemutileerd. Rond haar veertiende las Büsra een autobiografisch boek van een “Somalisch-Nederlandse vrouw” die beschreef hoe ze besneden werd. Dat was waarschijnlijk

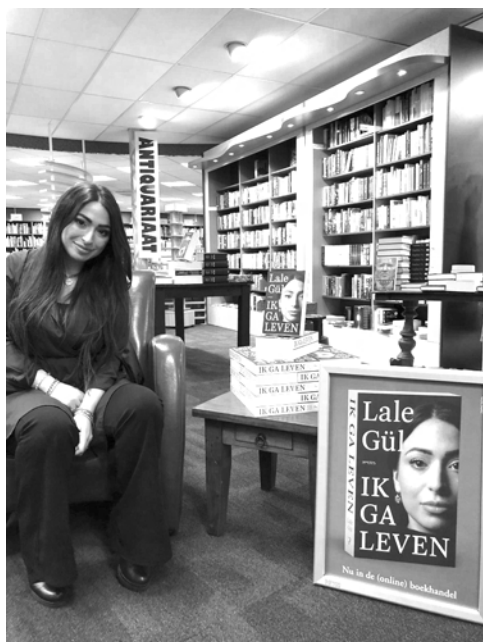
Ayaan Hirsi Ali. Hoewel Gül dat leed gelukkig niet heeft ondergaan en niet uit een islamitisch land heeft moeten vluchten, moet Gül een lotgenoot en voorbeeld hebben gezien in de vrijdenker Hirsi Ali.

Wanneer ze ruzie heeft gehad met haar ouders, die ze beweert te haten, luistert ze “ik leef mijn eigen leven” van André Hazes. Gül is niet zozeer boos op Milli Görüs, omdat het logisch is dat die stichting ‘dwaalt door eigenbelang’. Ze is “boos op de volgelingen. En de subsidieverstrekkers, waaronder de Nederlandse overheid”. Dat is begrijpelijk, want met subsidies wordt die orthodoxe islamitische indoctrinatie – en daarmee het onderdrukken van jonge vrouwen en meisjes – door onze samenleving gefinancierd.

Langzaam aan begint Büsra andere jonge moslimvrouwen te adviseren om zich niet druk te maken om wat anderen denken, om geen dingen te doen die ze zelf niet willen. En toch luistert Büsra zelf nog naar de wensen van haar ouders; ze is nog niet klaar voor de onomkeerbare stap. “Ik leef dus niet het leven zoals ik zou willen.” Dan neemt ze een paar bepalende beslissingen. De dag nadat ze haar relatie met Freek verbreekt, besluit ze geen hoofddoek meer te dragen. Wanneer ze thuis komt zijn haar ouders radeloos. Over het moment dat haar oom haar woest toespreekt schrijft Gül geestig: “Dit was de zoveelste keer dat ik iemand in de ogen kijk waarbij ik moest gewaarworden dat er te veel bezuinigd is bij de ggz. Ik vind het merkwaardig hoe passioneel mensen kunnen doen over een fucking doek.” In lijn met Plato’s allegorie van de grot schrijft Gül: “het is oorlog, omdat ik, die het licht gezien had, niet meer naar het donker te dwingen ben.”

Het boek eindigt met een droom waarin God tot Büsra spreekt. God vraagt haar te geloven, maar geeft haar de ruimte haar leven zelf in te richten, zonder alle voorschriften. Daarop belooft ze hem te gaan leven. **Arnoud van Doorn**, bekeerling en politicus bij Partij voor de Eenheden, schreef in het Turks een bericht op Twitter dat Gül het leven van haar ouders verwoestte door haar geloof te verlaten en door Allah te laten ‘spreken’. Dat is natuurlijk een doodszonde binnen de islam, want geen sterveling kan spreken voor Allah. Pure blasfemie. Eens te meer omdat Gül Allah laat zeggen dat Büsra zich niet aan de voorschriften hoeft te houden. Voor niet-gematigde moslims is de straf die daarop staat duidelijk. Waarom benoemt Van Doorn die zonde expliciet in een Tweet in het Turks? Zijn intenties laten zich slechts raden.

In haar boek benoemt Gül dat ze van haar vader op Tünel Kuzu van DENK moest stemmen, omdat hij de enige was die in een ‘racistisch Nederland’ op kwam voor de Turken. Gül weigerde dat, omdat ze pal tegenover die partij stond. De reacties van DENK op *Ik ga leven* waren voorspelbaar. Politica Charifa Zemouri stelde dat Gül’s boek “niet kan” omdat ze moslims en Marokkanen ‘basht’. Numan Yilmaz roept in de gemeenteraad van Amsterdam op om Gül niet aan te vallen, maar met woorden te bestrijden. Direct daarna beklaagt hij zich erover dat de raad hiermee een PR-campagne voor Gül voert: “We moeten ook niet vergeten dat zij gewoon een islamofob is.” Wanneer de Turkse media Gül wegzetten als islamvijand, verschijnt daarbij een advertentie van DENK:

“Wilt u dat we vijandschap tegen de islam stoppen? Stem DENK.”

De vele bedreigingen die Gül kreeg leidden tot het nemen van een mediapauze. Ze gaat zelfs vermomd over straat, zo vertelt ze aan Bert Brussen (luistertip!). Bert Bakker van uitgeverij Prometheus startte vervolgens het manifest *Laat Lale Vrij*, om haar een steun in de rug te geven, om haar te verdedigen. Vier maanden geleden, na de publiekelijke onthoofding van Samuel Paty in Frankrijk, werd in Nederland een petitie gestart voor een wet die het verbiedt om profeet Mohammed te beledigen (waaronder het tekenen van cartoons). Het contrast met die petitie is groot. Waar het manifest tegen de intolerantie jegens Gül na ongeveer drie dagen op 7751 handtekeningen kon rekenen, werd de petitie tegen belediging van de profeet binnen drie dagen ruim 100.000 keer ondertekend. Wat gaat er hier mis, vraag je je dan af. Met media-aandacht heeft dat niet te maken, want de kranten en zelfs de NOS besteedden aandacht het manifest van Bakker.

Lale Gül heeft een indrukwekkend boek geschreven. We lezen over de gedachtenstrijd van een jonge vrouw die zich, ondanks de ‘intellectuele mutilatie’ van haar gemeenschap, weet te ontketen van de dogma’s van haar religie. Gül is een echte vrijdenker, een inspiratie voor moslims die gevangen zitten in de islam. Hopelijk spoedig ook voor haar kleine zusje.

Dappere Lale, als je dit zou lezen, ga alsjeblieft door met schrijven als dat mogelijk is naast alle haat en bedreigingen. De wereld, en met name het islamitische deel daarvan, heeft mensen nodig zoals jij. Moedige mensen, die de vinger op de zere plek durven te leggen!

[Dit artikel is ook gepubliceerd op de website THEPOSTONLINE.]

Terzijde

Censuur-21

Sicco Polders

Een nieuw virus dreigt: Censuur-21. Binnen de uitgeverwereld, daar waar vrijheid een groot goed behoort te zijn, houdt het virus de gemoederen bezig. Het is hoog besmettelijk, vooral de Amerikaanse variant, en een minstens zo grote bedreiging voor de vrijheid als Covid-19. Het virus kent vele mutaties, zoals ‘sensitivity readers’. Speciaal geselecteerde lezers, veelal afkomstig uit gemarginaliseerde groepen in de samenleving, die op basis van hun ervaring meelesen met de auteur om belediging en stereotypering van minderheden te voorkomen. Want een snaar is snel geraakt in deze hypergevoelige tijd van allesoverheersende identiteitstrots. Onder druk van de sociale media, waar een rel zo is ontstaan, moet vermeden worden dat het boek het middelpunt wordt van een controversie en uit de verkoop moet worden gehaald.

Een kwalijke ontwikkeling omdat het verder gaat dan de soms benodigde correcte weergave van bijvoorbeeld een onbekende cultuur of taal. Er is sprake van een ‘moraalzeef’ waarin alle immorele tekst achterblijft, om deze vervolgens door de steeds gulziger wordende put van politieke correctheid weg te spoelen. En dat wat resteert kan worden gedrukt, zonder het risico op een van de duizenden gevoelige tenen te gaan staan of een minderheid voor het fluwelen hoofd te stoten.

Ten grondslag hieraan ligt de gedachte dat alles buiten de eigen ervaring van de auteur grondig moet worden gecontroleerd op juistheid. Maar wiens juistheid? En is inlevingsvermogen geen essentieel kwaliteitskenmerk van elk willekeurig auteur, en van fictie in het algemeen? En kan iemand nog wel een boek schrijven zonder zich van co-auteurs te laten bedienen, want hoeveel is er nu echt gebaseerd op eigen ervaring?

Het virus slaat toe, vervormt, en vernietigt in het ergste geval. Menig klassiek werk had het virus niet overleefd. Welk recht had Multatuli te schrijven over de misstanden in voormalig Nederlands-Indië, als witte kolonialist? Kon Tsjechov als hoogopgeleide arts de Russische ziel echt vatten? En Célines meesterwerk *Reis naar het einde van de nacht* zou nooit zijn uitgegeven.

Het virus gedijt bij een zwakke resistentie. Een immuunsysteem dat bezwijkt onder de aanvallen die erop gedaan worden, laat de auteur achter in ontreding en doodt alle creativiteit. Met als gevolg homogene literatuur die elk gevoelig en controversieel thema ontwijkt.

Het is prima de soms aanwezige blinde vlek van een auteur bij te lichten. Maar deze volledig in te kleuren naar goeddunken van een ‘sensitiviteitslezer’, onder druk van de samenleving, dat gaat te ver. De tendens van de eigen tijd aanvoelen is een groot goed, maar daar naar toe te schrijven, niet. Een schrijver moet vrij zijn in zijn keuze het heersende tijdsbeeld te omarmen of te bekritisieren, in een zelfgekozen stijl. Er is een wisselwerking tussen literatuur en de maatschappij. Ze vormen elkaar. Maar de heersende consensus in een maatschappij mag nooit volledig bepalen wat wel of niet geschreven mag worden. In het belang van die maatschappij zelf. Indien we niet snel maatregelen nemen, zal Censuur-21 de overhand nemen en elk boek inwisselbare gedachten bevatten. Een nachtmerrie voor iedereen, in het speciaal voor vrijdenkers.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

Harry Ansems (1945) is rechtsfilosoof en evolutionist. Hij studeerde Nederlands recht en rechtsfilosofie aan de Universiteit van Tilburg en werkte als docent rechten aan de Fontys Hogescholen.

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *De vrolijke feminist*.

Bart Collard (1988) is criminoloog. Hij schrijft over ecohumanistische onderwerpen. Momenteel werkt hij aan een proefschrift over terrorisme en religie aan de Universiteit Leiden.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, studeert Staatsrecht en is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Klassieke liefde, Eros en seks naar Ovidius*.

Hemant Mehta (Chicago, 1983) is een Amerikaanse leraar, schrijver, blogger en atheïstische activist. Hij studeerde wiskunde en biologie. Beheert het blog Friendly Atheist, spreekt regelmatig bij atheïstische evenementen; is bestuurslid geweest van organisaties als de Secular Student Alliance en de Foundation Beyond Belief.

Albert Mulder (Rotterdam, 1950) is gepensioneerd informatiemanager en was in het verleden landmeter en GIS specialist. Tegenwoordig onder meer werkzaam als vrijwilliger in een hospice.

Anton Mullink (Vorden 1938) was ooit franciscaan, missionaris en kapelaan. Wil nu uitdragen hoe weids het perspectief is van het seculiere denken. Is o.a. werkzaam geweest in de verslavingszorg.

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur en hoofdredacteur van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
  - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
  - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
  - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
  - menselijke waarde,
  - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
  - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden